

Մշակութային ժառանգության նոր հայեցակարգը, ժառանգության իրավունքի միջազգային սկզբունքները և ՀՀ օրենսդրական դաշտը

Տիգրանյան Ա. Հ.

ԵՊՀ մշակութաբանության բաժնի ասպիրանտ, մշակութային ժառանգության միջազգային փորձագետ (Երևան, Հայաստան)
armine.tigranyan.92@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ մշակութային ժառանգություն, մշակութային իրավունք, ժառանգության համայնք, ժառանգության հասարակական պահպանություն, ժառանգության նոր հայեցակարգ, մշակույթի ոլորտի օրենքներ

Новая концепция культурного наследия, международные принципы права на наследование и законы РА

Тигранян А. А.

Ереванский государственный университет, отдел культурологии, международный эксперт по культурному наследию (Ереван, Армения)
armine.tigranyan.92@mail.ru

Аннотация: В статье представлена новая концепция культурного наследия и принципы права на наследование в рамках принятой Советом Европы в 2005 году “Рамочной Конвенции Совета Европы о значении культурного наследия для общества” (Конвенции Фару). В 2012 году она была также заверена Республикой Армения.

Статья фокусируется на концепции инновационной и “расширенной” концепции “общего наследства”, согласно которой культурное наследие выходит за рамки отдельных структур, преобразовываясь в “общину наследства”. В рамках нового подхода культурное наследие воспринимается как “культурное пространство”, определяется как ресурс общины, считая первичными не материальные структуры и культурные элементы, а людей, общины и взаимоотношения последних с культурными ценностями.

В статье право культурного наследования отражается в качестве права общины на участие в культурной жизни и права на образование, которое с 2005 года стало предметом всеобщего внимания, причисляясь к фундаментальным правам и основополагающим свободам. В данном контексте статья затрагивает также необходимость коллективной ответственности в отношении культурного наследия, определяя ответственность каждого человека/гражданина в программах сохранения наследия. В итоге, все это сводится к значимости армянской национальной идентичности путем развития гражданского общества.

В результате следствия выяснилось, что Конвенция Фару указывает путь, по которому повышается значение культурного наследия для общества, а здоровое использования потенциала последнего создает возможность стабильного развития и улучшения качества жизни. Конвенция фактически принимает, что каждый человек имеет право по своему выбору заниматься культурным наследием, быть членом избранной им общины наследия, попросту желая его сохранять, одновременно уважая права и свободы других. Право наследства рассматривается здесь как культурное право, связанное с правом участия в культурной жизни - созвучное, неотделимое и связанное со всеми всеобщими правами человека. Конвенция Фару видит необходимость охвата каждого члена общества в текущих процессах определения и управления культурным наследием и стимулирует беспристрастное отношение ко всем культурным наследиям. Это обязывает государство использовать такие подходы управления, которые в вопросах, связанных с наследием, основаны на активном участии общества и повышении роли последнего. Анализ законодательного поля РА приводит нас к заключению, что, хотя закрепленные в конвенции обязательства соответствуют Конституции РА, тем не менее, закрепление целого ряда положений по международным принципам на законодательном уровне пока еще не приметны. Большинство относящихся к культуре вопросов сводится к армянской этнической самости и носит этноохранный характер. В статье стало ясно, что новые принципы культурного наследия и полная реализация прав должны исходить, прежде всего, из гражданского самосознания, результат которого – национальное государство, поскольку оно – сообщество равных членов в отношении прав и обязанностей. А армянское сообщество исторически развивалось как религиозное и культурное сообщество, которому гораздо более характерны этнические особенности, чужды гражданские принципы общества, а их последующее закрепление в основном “искусственно”.

Рассматривая законы в области культуры и общую культурную политику РА, можем отметить, что, хотя РА и завершила целый ряд конвенций и договоров совета Европы и прочих международных структур, все же, однако, на законодательном уровне пока что не закрепила новых принципов культурного наследства и его растущей важности. В законах РА культурное наследование продолжает рассматриваться в его историческом контексте в раздельном (материальном/нематериальном) понимании, и покамест далеко от новых принципов права на наследование и “общины наследования”. Законодательство РА в области культуры продолжает поддерживать выделенный государством политический подход охраны культурного наследия; общественность пока что не является основным действующим лицом в процессе управления им; потенциал наследства, как ресурс развития, пока что полностью не объяснен. Как проблемный предмет, концепция права культурного наследования покамест ограничивается

территорией РА и армянским культурным наследованием, а возможности реализации последнего и извлечения из него пользы продолжают оставаться вне основных общественных процессов.

На законодательном уровне РА также не представлена концепция “общины наследства”, что ограничивает полноценную реализацию права культурного наследования. Решение этих задач, в первую очередь, связано с развитием гражданской ответственности, которое во многих случаях пока что остается проблематичным и в Армении проявляется, в основном, в виде гражданских инициатив.

Ключевые слова: культурное наследие, право на наследование, община наследства, социальная защита наследия, новая концепция наследования, законы в области культуры

New Concept of Cultural Heritage, International Principles of Heritage Right and Laws of RA

Tigranyan A. H.

*Yerevan State University, Department of Cultural Studies,
international expert on cultural heritage (Yerevan, Armenia)
armine.tigranyan.92@mail.ru*

Abstract: The article introduces the new concept of cultural heritage principles of inheritance law within the framework of the Convention on the Importance of Cultural Heritage for Society (Faro), adopted by the Council of Europe in 2005. It was ratified in 2012 by the Republic of Armenia. The article focuses on the "extended" concept of "common heritage", according to which cultural heritage goes beyond individual structures, being reorganized as a "heritage community". Within the framework of the new approach, the MoJ is perceived as a "cultural area", defined as a community resource, prioritizing not material structures and cultural elements, but their relationship with people, communities and cultural values. The article addresses the right to self-determination as a right to participate in the cultural life of the community the right to education, which since 2005 has been the subject of universal attention, being one of the fundamental human rights fundamental freedoms. In this context, the article also addresses the need for collective responsibility for cultural heritage, defining the responsibility of each person / citizen in heritage protection programs. In this context, the article also addresses the need for collective responsibility for cultural heritage, defining the responsibility of each person / citizen in heritage protection programs. All this ultimately leads to the use of the Armenian national identity through the development of civil society. The investigation revealed that the Faro Convention points to the way in which the importance of cultural heritage for society increases, and the rational use of the latter's potential creates an opportunity for sustainable development, improving the quality of life. The Convention, in fact, recognizes that every person has the right to engage in the cultural heritage of his or her choice, to be a member of the community of his or her preferred heritage, simply wishing to preserve it while respecting the rights and freedoms of others. The right to inheritance is considered here as a cultural right, which is connected with the right to participate in cultural life, in harmony with all the universal rights of a human being, inseparable, interconnected. The Faro Convention sees the need for every member of society to be involved in the ongoing processes of defining and governing the UN, promoting an impartial approach to all cultural heritage. It obliges states to use governance approaches that are based on heritage-related public participation, increasing its role. The analysis of the RA legislative field leads us to the conclusion that the obligations enshrined in the Convention comply with the RA Constitution, but nevertheless, the enshrinement of a number of provisions to international principles is not yet noticeable at the legislative level. Many issues related to culture are related to the Armenian ethnic identity and are ethno protective in nature. The article made it clear that the new principles of cultural heritage and the full realization of the right must come first of all from civic self-consciousness, the result of which is the nation-state, as it is a community of equal members with the combination of rights and responsibilities. And the Armenian society has historically developed as a religious-cultural society, which is much more typical of ethnic peculiarities, the principles of civil society are alien, and their further fixation is mainly "artificial".

Considering the laws of the RA cultural sphere and the general cultural policy, we can point out that Armenia has ratified a number of conventions and treaties of the Council of Europe and other international structures, but nevertheless has not fixed the new principles of cultural heritage and its growing importance at the legislative level. In the laws of the Republic of Armenia, cultural heritage continues to be viewed in a historical context with a separate (material / non-material) perception, and my role is far from the new principles of the right of inheritance and the 'heritage community'. The legislation of the RA sphere of culture continues to support the emphasized state approach of the protection policy of the National Assembly, the society is not yet the main player in the process of its management, the potential of heritage has not been fully revealed as a development resource. The subject matter concept of MJ law is still limited to the territory of the Republic of Armenia, the Armenian cultural heritage, and the opportunities to realize and benefit from the latter continue to be outside of the main processes of the society. The concept of "heritage community" is not presented at the RA legislative level, which limits the full realization of the right to cultural heritage. The solution of these problems is first of all connected with the development of the civil society, which in many issues still remains problematic, it is manifested in Armenia mainly in the form of civil initiatives.

Keywords: cultural heritage, cultural law, heritage community, social protection of heritage, new concept of heritage, laws in the field of culture

Մուտք

Հոդվածը ներկայացնում է մշակութային ժառանգության (այսուհետ՝ ՄԺ) նոր հայեցա-

կարգը և ժառանգության իրավունքի սկզբունքները՝ Եվրոպայի խորհրդի կողմից 2005 թվականին ընդունված «Մշակութային ժա-

ռանգության նշանակությունը հասարակության համար» (Ֆարոյի) կոնվենցիայի շրջանակներում: Այն 2012 թվականին վավերացվել է նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից [9]:

Հոդվածը կենտրոնանում է «ընդհանուր ժառանգության» նորարարական և ժառանգության «ընդլայնված» հայեցակարգի վրա, որի համաձայն մշակութային ժառանգությունը դուրս է գալիս առանձին կառույցների շրջանակներից՝ վերաձևակերպվելով որպես «*ժառանգության համայնք*»: ՄԺ-ը նոր մոտեցման շրջանակներում ընկալվում է որպես «մշակութային տարածք», սահմանվում որպես համայնքի ռեսուրս՝ առաջնային համարելով ոչ թե նյութական կառույցներն ու մշակութային տարրերը, այլ **մարդկանց, համայնքներն ու մշակութային արժեքների հետ վերջիններիս փոխհարաբերությունները**: Հոդվածն անդրադառնում է *ՄԺ իրավունքին*՝ որպես համայնքի մշակութային կյանքին մասնակցելու և կրթության իրավունք, որը 2005 թվականից սկսած, դարձավ **համընդհանուր ուշադրության առարկա՝ դասվելով մարդու ֆունդամենտալ իրավունքների և հիմնարար ազատությունների շարքին**: Այս կոնտեքստում հոդվածն անդրադառնում է նաև մշակութային ժառանգության հանդեպ կոլեկտիվ պատասխանատվության անհրաժեշտությանը՝ սահմանելով յուրաքանչյուր մարդ/քաղաքացու պատասխանատվությունը ժառանգության պահպանության ծրագրերում: Այս ամենն ի վերջո հանգում է հայ ազգային ինքնության կարևորմանը՝ քաղաքացիական հասարակության զարգացման ճանապարհով:

Ստորև փորձ ենք արել ներկայացնել ՀՀ մշակույթի ոլորտի օրենքներում մշակութային ժառանգության բնորոշումները և մշակութային իրավունքը ժառանգության ընդլայնված մոտեցման, ժառանգության իրավունքի և «ժառանգության համայնքի» կոնցեպտների շրջանակներում, ցույց տալ հայ ինքնության այն առանձնահատկությունները, որոնցով էլ պայմանավորված է մշակութային այս կամ այն ընկալումը թե՛ օրենսդրական և թե՛ ինքնութեանական մակարդակում:

Ներածություն

ՄԺ պահպանության և արժևորման հետ կապված խնդիրները բազմիցս եղել են միջազ-

գային հանրության, ազգային պետությունների և համայնքների ուշադրության կենտրոնում: 21-րդ դարում ՄԺ-ն զգալի խնդիրների է բախվել ժողովրդագրական և կլիմայական փոփոխությունների, զանգվածային զբոսաշրջության տարածման, գլոբալիզացիայի, հանդուրժողականության պակասի, պատերազմների, համայնքների մեկուսացման, ներազգային բաժանումների և տնտեսական ճգնաժամների պատճառով: Եվրոպայի Խորհուրդը, արձագանքելով վերոնշյալ խնդիրներին, ՄԺ բնագավառում վերջին տարիներին կոչ արեց կիրառելու նոր սկզբունքներ, որոնք առաջնորդվում են ավելի մեծ ժողովրդավարությամբ, ամրապնդում են քաղաքացիների դերը և կիրառում կառավարման այնպիսի սկզբունքներ, որոնք հիմնված են բաց, արձագանքող և թափանցիկ ինստիտուտների վրա: Իսկ ինչ վերաբերում էր ժառանգության պահպանությանը, ապա այն անհրաժեշտ էր դիտարկել **ընդհանուր պատասխանատվության կոնտեքստում՝ կենտրոնանալով հասարակության կողմից ժառանգության պահպանության, պաշտպանության, և խթանման վրա** [25]:

Արձագանքելով առկա խնդիրներին, և պահպանության քաղաքականության մեջ հասարակության ֆունդամենտալ նշանակության բարձրացմանը, 2005 թվականի հոկտեմբերի 13-ին Ֆարոյում (*Պորտուգալիա*) ԵԽ նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունվեց «**Մշակութային ժառանգության նշանակությունը հասարակության համար**» կոնվենցիան¹: Մինչ օրս 17 անդամ պետություններ, այդ թվում նաև Հայաստանը, վավերացրել են այն²: Ֆարոյի կոնվենցիան համահունչ է Եվրոպայի միության ժառանգության հանդեպ որդեգրած ավանդույթին, բայց միևնույն ժամանակ գնում է ավելի հեռուն: Այն ժառանգությունը դիտում է **որպես ամբողջություն**, ժառանգության իրավունքը համարում համարժեք մարդու կյանքի, ազատության և այլ իրավունքներին, և

¹ Այն բաց էր անդամ պետություններին ստորագրման համար 2005 թվականի հոկտեմբերի 27-ից, իսկ ուժի մեջ է մտել 2011 թվականի հունիսի 1-ից:

² Հայաստան, Ավստրիա, Բոսնիա և Հերցեգովինա, Վրաստան, Հունգարիա, Լատվիա, Լյուքսեմբուրգ, Մոլդովայի Հանրապետություն, Մոնտենեգրո, Նորվեգիա, Պորտուգալիա, Սերբիա, Սլովակիա, Սլովենիա, Ուկրաինա և այլն:

այն համարում կենսական անհրաժեշտություն կյանքի բոլոր ոլորտներում [26]: Եթե նախորդ միջազգային գործիքները (Գրանադա և Վալետտա) կենտրոնացել էին ժառանգությունը պահպանելու անհրաժեշտության վրա, Ֆարոյի սկզբունքները ճանաչում և բացահայտում են ՄԺ-ը **օգտագործելու** մի շարք եղանակներ և կենտրոնանում հետևյալ խնդիրների վրա. *«ինչու՞ն ու՞մ համար պետք է պահպանենք և ամրապնդենք ՄԺ-ը, ինչու՞ պետք է դրան արժեք տրվի»*: Ինչպես նշում է մշակութային իրավունքի շվեդացի մասնագետ Մեյեր-Բիշը իր *«Ժառանգության իրավունքը. նորարարական մոտեցում»* աշխատանքում, Ֆարոյի կոնվենցիան պատասխանում է այս հիմնարար հարցերին և հաստատում, որ *«ՄԺ հիմնական իմաստը այն կրող մարդիկ են [27]»*: Այստեղ ուրվագրվում է այն շրջանակը, որտեղ հաշվի են առնում նախևառաջ քաղաքացիների դերը ժառանգության սահմանման, որոշումների կայացման և կառավարման գործընթացներում: Եվ որպես արդյունք, *քաղաքացիների մասնակցությունը և ներգրավվածությունը ժառանգության պահպանության ծրագրերում դառնում է էթիկական պարտավորություն և քաղաքական անհրաժեշտություն [28]*:

1. Մշակութային Ժառանգության միասնական ընկալում

Միջազգային առկա նոր մոտեցումները պաշտպանում են մշակութային ժառանգության **միասնական** ընկալումը, որը հնարավորություն է տալիս միացնել նյութական և ոչ նյութական ժառանգությունը, վերջինիս մեջ տեսնել նաև **մարդկանց** և մեծացնել ժառանգության օգնությամբ զարգանալու հնարավորությունները: Ըստ Ֆարոյի կոնվենցիայի սկզբունքների, ՄԺ-ն **ճանաչվում է** որպես ժառանգություն ոչ թե պատմության «պարտադրանքով» կամ պետության «լիազորմամբ», այլ որովհետև **ժառանգություն կրող համայնքը դրա մեջ իմաստ է տեսնում [29]**: Այս մոտեցման համաձայն, կոնվենցիան առաջարկում է ՄԺ-ը դիտարկել *«մշակութային միջավայրի կոնցեպտ»-ի շրջանակներում և ժառանգության մեջ ընդգծում տարածաշրջանային ինքնության գաղափարը*. վերջինիս ոչ թե ֆիզիկական, այլ տարածական ընկալումը: Նոր հայեցակարգի շրջանակներում սովորական

բաժանումներն անհետանում են՝ տեղ տալով **համապարփակ և միասնական մոտեցմանը**. *«ՄԺ-ը, որն ընդգրկում է նյութական և ոչ նյութական հարթությունը, հմտությունները, «իմանալ-ինչպես»-ը, պատկերացումները, վերաբերմունքն ու այլ արտահայտություններ, անբակտելիորեն կապված է դրա համատեքստի և այն բնական ու մշակութային միջավայրի հետ, որտեղ այն ձևավորվել է» [25]*: Այս ամենով նոր հարաբերություններ են ձևավորվում ՄԺ շուրջ՝ կենտրոնական տեղ հատկացնելով **հասարակության վերաբերմունքին դեպի այդ արժեքը** և այն իմաստին, որը վերագրվում է վերջինիս: Այս ամենի շուրջ Վիչա Օնդրեյժը իր *«Մշակութային ժառանգության իրավունքը Ֆարոյի կոնվենցիայիում»* աշխատանքում նշում է, որ դժվար է Ֆարոյի կոնվենցիայի տրամաբանությամբ բաժանել ոչ նյութականը նյութականից, քանի որ **ժառանգությունը բազմակողմանի ռեսուրսների խումբ է, որի միասնությունը պետք է հարգվի [30]**:

Թեև Ֆարոյի փաստաթղթում ամբողջացան ժառանգության միասնական մոտեցման շուրջ մոտեցումները, բայց պետք է ասել, որ այն բացարձակ նորություն չէր միջազգային հանրության համար, և սկսած 1980-ական թվականներից այն կիրառվել է շատ փաստաթղթերում: Որպես օրինակ կարող ենք նշել 1982 թվականին ԻԿՕՄՕՍ-ի Կանադայի Քվեբեկի ժառանգության պահպանման Դեշամբալթի հռչակագրի մասին, որը մշակութային ժառանգության բացատրությունը տվեց հետևյալ կերպ. *«Մշակութային ժառանգությունը մարդու և բնության համատեղ ստեղծագործությունն է, որը հանդես է գալիս որպես ամբողջություն և կազմում այն միջավայրը, որտեղ մենք ապրում ենք տարածության և ժամանակի մեջ: Ժառանգությունը ռեալություն է, համայնքի սեփականությունը և հարուստ արժեքների համախումբ, որը փոխանցվել է այն հրավիրում է մեր ճանաչմանը և մասնակցությանը [31]»*:

Այժմ փորձենք հասկանալ, թե ՀՀ օրենսդրական մակարդակում արդյո՞ք կա որևէ դրույթ, որը պաշտպանում է ՄԺ միասնական ընկալումը և ժառանգություն է համարում թե՛ հուշարձանը, թե՛ բնական ու մշակութային լանդշաֆտը, թե՛ այդ հուշարձանի շուրջ

ծավալված համայնքին և թե՛ նաև այն մարդկանց, ովքեր ցանկանում են այն պահպանել:

Այս իմաստով հատկանշական է, որ «**ՀՀ պետական սեփականություն համարվող և օտարման ոչ ենթակա պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների մասին» ՀՀ օրենքի դիտարկումը (2007թ.)**: Օրենքի երկրորդ հոդվածը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետությունում օտարման ենթակա չեն ՀՀ պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում ընդգրկված ու ՀՀ պետական սեփականություն համարվող հուշարձանների ցանկը³, որը ինչպես արդեն պարզ է, գործառնական փաստաթուղթ է, որը վերաբերում է նյութական ժառանգությանը և զերծ է ՄԺ ամբողջական մեկնաբանությունից:

Ինչ վերաբերում է «**Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին**» օրենքին, ապա այն ՄԺ վերաբերյալ առանձին դրույթ չի պարունակում, և դեռևս բնական տարածքները չի մեկտեղում ՄԺ-ն և համայնքի հետ:

Ուրտը կարգավորող հաջորդ օրենքը «**Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքն է (1998 թ.)**, որի առաջին հոդվածը նորկայացնում է «*Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանները, որոնք «պետական հաշվառման վերցված պատմական, գիտական, գեղարվեստական կամ մշակութային այլ արժեք ունեցող կառույցները, դրանց համակառույցներն ու համալիրները՝ իրենց գրաված կամ պատմականորեն իրենց հետ կապված տարածքով, դրանց մասը կազմող հնագիտական, գեղարվեստական, վիմագրական, ազգագրական բնույթի տարրերն ու բեկորները, պատմամշակութային և բնապատմական արգելոցները, հիշարժան վայրերը՝ անկախ պահպանվածության աստիճանից*»: Իսկ հոդվածի հաջորդ կետը սահմանում է, որ «**ՀՀ տարածքում գտնվող հուշարձանները գտնվում են պետության պահպանության ներքո**»: Օրենքի 6-րդ հոդվածը դասակարգում է հուշարձաններն ըստ նշանակության (հանրապետական

և տեղական)⁴: Սույնի վերաբերյալ անհրաժեշտ ենք համարում փաստել, որ օրենքը պաշտպանում է մշակութային ժառանգության **պատմական կոնցեպտը** և կարևորում վերջինիս **նյութական տարրերը**, ինչպես նաև դասակարգում այն: Բայց միջազգային նոր սկզբունքների համաձայն, ՄԺ-ը որևէ դասակարգման չի կարող ենթարկվել, քանզի **այն արժեքավոր է հենց միայն այն բանի համար, որ տվյալ համայնքին է պատկանում և իմաստավորում է նրանց կյանքը**: Առավել ևս, եթե դասակարգման գործընթացն էլ գտնվում է պետության վերահսկողության տակ և *փորձագիտական հանձնաժողովի եզրակացության հիման վրա* է կատարվում, ուստի կարող ենք փաստել, այս **կարևոր գործընթացից դուրս են մղվում համայնքները, որոնք իրենք պետք է որոշեն, բացահայտեն ու ներկայացնեն տվյալ ժառանգության արժեքայնության չափը**:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ օրենքը ամրապնդում է ՄԺ նյութականաձև ընկալումը և տալիս վերջինիս առարկայական մոտեցում: Մասնավորապես անդրադարձ չի կատարվում պատմական հուշարձանների պահպանության հասարակական դերակատարման կարևորությանը և սահմանափակվում է գլխավորապես պետական պահպանության անհրաժեշտությամբ: Այս օրենքի հետ կապված կարող ենք փաստել, որ այդ, նյութական մշակութային ժառանգությունը ունի պաշտպանության կարիք, բայց կա նաև ժառանգության վերաիմաստավորման կարիք, որը հնարավոր կդարձնի պահպանությունը դարձնել ամբողջական:

Խնդրո առարկա հանդիսավող կոնցեպտի քննարման հաջորդ տիրույթը 2009 թվականին ընդունված «Ոչ նյութական ՄԺ մասին ՀՀ

³ Հնագույն, հին և միջնադարյան, նոր և նորագույն ժամանակաշրջանների հուշարձանները իրենց զբաղեցրած և առանձնացված տարածքներով:

⁴ Հանրապետական նշանակության կարգին են դասվում ժողովրդի պատմության, նրա նյութական և հոգևոր մշակույթի նշանակալի հուշարձանների բարձրարժեք, հնագույն, տիպական կամ հազվագյուտ նմուշները: Տեղական նշանակության կարգին են դասվում հանրապետության որևէ տարածաշրջանի պատմությունն ու մշակույթը, տեղական առանձնահատկությունները բնութագրող հուշարձանները: Հուշարձանների դասակարգումը կատարում է հուշարձանների պահպանության բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորված պետական կառավարման մարմինը (այսուհետ՝ լիազորված մարմին)՝ փորձագիտական հանձնաժողովի եզրակացության հիման վրա»:

օրենք»-ի երրորդ հոդվածը սահմանում է, թե ի՞նչ է ոչ նյութական ՄԺ-ը, որը **միակն է, որը օրենսդրական մակարդակում կարևորում է հանրության դերը**: Այստեղ մշակութային ժառանգությունը ոչ թե «լիազորված է», այլ հանրության կողմից է ճանաչված. «Ոչ նյութական ՄԺ-ը՝ հանրության, խմբերի, որոշ դեպքերում առանձին անձանց կողմից որպես իրենց ՄԺ մաս ճանաչված, կենցաղում հաստատուն տեղ գրադեցնող սովորույթները, ավանդույթները, ծեսերը, պատկերացումներն ու արտահայտման ձևերը, գիտելիքներն ու հմտությունները, ինչպես նաև դրանց առնչող գործիքները, առարկաները, ստեղծագործությունները և մշակութային տարածքները որպես ոչ նյութական ՄԺ նյութականացված կրիչներ»: Սույն հոդվածը իր 5-րդ կետով սահմանում է նաև ոչ նյութական ՄԺ-ն օգտագործումը, այն համարելով՝ «ոչ նյութական ՄԺ արժեքների վերականգնումը, տարածումը, ֆորմալ և ոչ ֆորմալ կրթության միջոցով ուսուցումը և փոխանցումը հաջորդ սերունդներին»: Այստեղ նաև խոսվում է մշակութային տարածքների մասին, որը փաստորեն այն տարածքներն են, որտեղ ոչ նյութական ՄԺ կրողները ավանդաբար ստեղծել են ոչ նյութական մշակութային արժեքներ [10]: Եվ որ ամենակարևորն է ոչ նյութական ՄԺ կրողները՝ այն անհատներն ու խմբերն են, որոնք պահպանում են ոչ նյութական մշակութային արժեքները, նպաստում են դրանց օգտագործմանը, տարածմանն ու փոխանցմանը [10]: Այս ամենի վերաբերյալ կարող ենք ասել, որ Ֆարոյի կոնվենցիան ուշադրություն էր դարձնում ոչ նյութական ժառանգության ոչ թե տարրերի, այլ վերագրվող արժեքների վրա, որը անքակտելի է հասարակության ընկալումից: Բացի դա, ՄԺ նոր հայեցակարգի համաձայն ժառանգությունը չի բաժանվում նյութականի և ոչ նյութականի, այն ընկալվում է ամբողջապես համայնքի մարդկանց հետ ժառանգության տարրերի փոխհարաբերությունները ներառելով:

Մշակութային ժառանգության **միասնական ընկալման** հայեցակարգային խնդիրը, փաստորեն, ՀՀ օրենսդրական ոչ մի եզրափակումով չի արժեքորեն ներկայացված չէ և ունի վերաիմաստավորման կարիք. Յուրաքանչյուր օրենք ներկայացնում է ժառանգության կա՛մ նյութական, կա՛մ ոչ նյութական

կողմերը և իհարկե ցուցում վերջինիս պահպանության պետական կարևորության մասին: Իսկ ինչպես արդեն պարզ դարձավ, միջազգային սկզբունքները ՄԺ հանդեպ ցուցում են անհատական և կոլեկտիվ պատասխանատվության անհրաժեշտությունը և զարգացնում «ընդհանուր ժառանգության» գաղափարը, որտեղ ՄԺ-ը ժողովրդավարական, քաղաքական և սոցիալական իդեալների հետ ստեղծում է **ընդհանուր ժառանգության հանդեպ ընդհանուր պատասխանատվության գաղափարը** [11]:

2. Մշակութային ժառանգության իրավունքի տրամադրման, իրացման Ֆարոյի կոնվենցիայի դրույթները և ՀՀ մշակույթի ոլորտի օրենքները

Անդրադառնալով ՀՀ իրականությանը, անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ ՄԺ ոլորտի իրավական կարգավորումն իրականացվում է ըստ ՀՀ Սահմանադրության, օրենքների, ՀՀ Կառավարության որոշումների, գերատեսչական և այլ իրավական ակտերի և միջազգային պայմանագրերին համապատասխան: Մշակութային և բնության ժառանգության պահպանության և օգտագործման բնագավառում ՀՀ-ն ընդունել է մի շարք օրենքներ⁵, բայց մենք հատուկ քննության նյութ կդարձնենք այն օրենքները, որոնք ընդգրկում են մշակույթի իրավունքի տրամադրման և ՄԺ-ը սահմանող դրույթներ:

Ընդհանուր առմամբ, ազգային պետությունների կողմից ցանկացած միջազգային կոնվենցիայի վավերացումը (այդ թվում և Ֆարոյի) ենթադրում է քաղաքականության հայե-

⁵ Հողային օրենսգիրք, Քաղաքաշինության մասին 1995 թ. նոյեմբերի 6, Ձենքի մասին 1998 թ հուլիսի 3-ին, Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին 1998 թ. 11 նոյեմբերի, Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին 2002 թ. նոյեմբերի 20-ին, ՀՀ պետական սեփականություն համարվող և օտարման ոչ ենթակա պատմության և մշակույթի հուշարձանների մասին 2003 թ. ապրիլի 11ին, Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին 2003 թ. դեկտեմբերի 17-ին, Արխիվային գործի մասին 2004 թ. 8-ը հունիսի, Մշակութային արժեքների արտահանման և ներմուծման մասին 2004 թ. դեկտեմբերի 6-ին 1, Փաստաթղթի (վավերագրերի) պարտադիր օրինակի մասին 2005 թ հունիսի 4-ին, Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին 2006 թ. նոյեմբերի 27-ին, Ոչ նյութական ՄԺ մասին 2009 թ. հոկտեմբերի 8-ին Գրադարանների և գրադարանային գործի մասին 2012 թ. մարտի 21-ին:

ցակարգային փոփոխություն և օրենսդրական ազգային մակարդակը միջազգային սկզբունքներին համապատասխանեցնելու **պարտավորություն**: Այս իմաստով ՀՀ-ն ստանձնել է կատարել կոնվենցիայից բխող պարտավորությունները՝ նախևառաջ ապահովելով ՄԺ իրավունքի իրացման պայմանները՝ օրենսդրությունում համապատասխան դրույթներ նախատեսելու եղանակով, ինչպես նաև [22].

- Բարձրացնել ՄԺ հասարակական արժեքը, խրախուսել համընդհանուր մասնակցությունը ՄԺ հայտնաբերման, ուսումնասիրման, մեկնաբանման, պահպանության, պաշտպանության և օգտագործման գործընթացին,
- խրախուսել ՄԺ պահպանությունը որպես կայուն զարգացման, մշակութային բազմազանության կարևորագույն գործոն, ճանաչել ծագումից անկախ, իր տարածքում իր իրավասության ներքո գտնվող ՄԺ արժեքը,
- խրախուսել ՄԺ ամբողջականության նկատմամբ հարգանքը, առաջ մղել կայուն կառավարման սկզբունքները, ինչպես նաև խրախուսել ժառանգության պահպանությունը,
- հաշվի առնել այն նշանակությունը, որը յուրաքանչյուր համայնք տալիս է այն ՄԺ-ը, որի հետ ինքն իրեն նույնականացնում է և այլն:

Բայց, ինչպես ցույց է տալու մեր քննությունը, ՄԺ ոլորտի օրենսդրական ակտերը ՀՀ-ում դեռ շարունակում են ամրապնդել ոլորտի կառավարման «պետական» մոտեցումը, որի

⁶ ՀՀ մշակույթի ոլորտի կառավարման օղակներն են՝ ՀՀ Կառավարությունը իր համապատասխան նախարարություններով (ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի և ՀՀ բնապահպանության նախարարություններ), ինչպես նաև Ազգային ժողովը՝ իր համապատասխան հանձնաժողովով, ՀՀ կառավարությանն առընթեր քաղաքաշինության պետական կոմիտեն, տարածքային մարզային կառավարման մարմինները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Կառավարության բոլոր մակարդակները աշխատում են պետական ֆինանսավորմամբ գործող մշակութային հաստատությունների միջոցով: Հայաստանի բոլոր վարչական շրջաններում առկա են բազմաթիվ մշակութային հաստատություններ, որոնք գտնվում են ուղղակիորեն պետական ենթակայության տակ: Մշակութային քաղաքականությունն ու ոլորտի հիմնական դերակատարները պետական կառույցներն են:

արդյունքում **ՄԺ հասարակական աճող կարևորությունը**, քաղաքացիների ֆունդամենտալ նշանակությունը ժառանգության պահպանության քաղաքականության մեջ դեռ շարունակում է մնալ խնդրահարույց, իսկ ժառանգության իրավունքի իրացման ճանապարհը որոշակի «արգելքներ» է պարունակում:

Ինչ վերաբերում է խնդրո առարկա կոնվենցիայի դրույթներին, որի համաձայն պետք է քննվեն ՀՀ օրենքները, ապա վերջինիս նորարարական բնույթը պարզ է դառնում հենց առաջին հոդվածի ընթերցմամբ. **«ՄԺ-ը վերաբերող իրավունքները սահմանում են մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունքը, ինչպես որ այն սահմանված է «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում [12]»:** Պետք է ասել, որ **երբևէ** ժառանգությունն այդպիսի մեծ չափով չէր արժևորվել՝ հայտնվելով մարդու ֆունդամենտալ իրավունքների և արժեքների համընդհանուր շրջանակի ցուցակում: Իսկ հենց «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին հռչակագրի 27-րդ հոդվածը, որն ընկել է Ֆարոյի կոնվենցիայի հիմքում այսպես է սահմանում մշակութային իրավունքը. **«Յուրաքանչյուր որ իրավունք ունի ազատորեն մասնակցել համայնքի մշակութային կյանքին, վայելել արվեստը և մասնակցել գիտական առաջընթացին ու վերջինիս ստեղծած առավելություններին» [17]:**

Պատրիս Մեյեր-Բիշը ժառանգության իրավունքի հանդեպ Ֆարոյի կոնվենցիայի մոտեցումը համարում է հեղափոխական. **«Մարդու իրավունքները՝ հիմնված մշակութային ժառանգության վրա, վերջինիս ամրապնդման համար օգնում են կապել տարբեր քաղաքականությունները, յուրաքանչյուր անհատի համայնքի մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունքով, ինչպես դա սահմանված է «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում [27]»:** Իսկ չէիս իրավաբան Ժոզեֆ Բլաոցը, իր **«Քաղաքացու և մարդու իրավունքների կոնցեպտը»** աշխատության մեջ պնդում է, որ «Մարդու իրավունքները նրա վարքագծի այն օրինակներ են, որոնք պատկանում են **յուրաքանչյուր անհատի**, անկախ նրանից, թե որ պետության քաղաքացի է, չեն բխում անձի քաղաքացիական կարգավի-

ճակից, այլ՝ գոյության բնույթից [32]»: Մշակութային իրավունքի այս նույն սկզբունքն է ընդունում նաև մեկ այլ միջազգային փաստաթուղթ՝ **Ֆրիբուրգի հռչակագիրը**, որտեղ նրշվում է. *«Մշակութային իրավունքները այն իրավունքներն ու ազատություններն են, որոնք հնարավորություն են տալիս անհատին, միայնակ կամ ուրիշների հետ համատեղ, այլոց հետ և ուրիշների համար ընտրել և արտահայտել իր ինքնությունը և միանալ մշակութային աղբյուրներին, գիտելիքին, ինչպես նաև անհրաժեշտ ռեսուրսներին նրա ճանաչման, հաղորդակցության և ստեղծման գործընթացի/ ստեղծարարության համար»*: Այս մոտեցումը, կենտրոնանում է **անհատների** վրա, որոնց միջոցով ժառանգությունները դառնում են ընդհանուր ռեսուրսներեր, որոնք բազմազանության մեջ անձինք և համայնքները օգտագործում են իրենց ինքնությունը զարգացնելու համար [26]:

Ամբողջացնելով ժառանգության մասին պատկերացումները, մշակութային ժառանգության պահպանության գերմանացի մասնագետ Գաբի Դոլֆ Բոնեքամփերը իր *«Ժառանգության սոցիալական և տարածական շրջանակը»* հոդվածում նշում է, որ *«ժառանգությունը, որը մենք ժառանգել ենք նախորդ սերունդներից, և որը վկայում է մեր հավաքական կամ անհատական անցյալի մասին, շքեղությունը չէ, որում մենք հետաքրքրություն ենք տեսնում, երբ մեր բոլոր այլ կարիքները բավարարված են, այլ յուրաքանչյուր անհատի սոցիալական և մշակութային ամբողջության բաղկացուցիչ մասն է [26]»*: Ուստի, ժառանգության իրավունքը, ինչպես և մարդու մյուս իրավունքները, հայտարարված է որպես **մասնավոր** իրավունք, որը պետք է իրացվի միայնակ կամ համատեղ: Այս մոտեցման համաձայն ընդլայնվում է ժառանգության ֆիզիկական և սոցիալական շրջանակը և իրավունք տալիս մեզ պնդելու, որ **յուրաքանչյուր ոք ունի ժառանգության իրավունք, և նա ազատ է այն իրացնել (միայնակ կամ ուրիշների հետ)** տանը, իր սեփական ժողովրդի

հետ, կամ այլ՝ երևակայական վայրում և այդ իրավունքը ոչ թե բխում է անձի ծննդյան վայրից, այլ անօտարելի է և «քայլում է» իր հետ: **Այս իմաստով, ժառանգությունը պարզապես օբյեկտ չէ, որի հասանելիությունը կարող է լինել կամ չլինել, այլ սոցիալական հարաբերություն է, իմաստի և արժեքի վերագրում օբյեկտին:**

Փաստորեն, Ֆարոյի կոնվենցիան իր առաջին հոդվածում ՄԺ իրավունքը ներկայացնում է որպես ժառանգության մեջ ներգրավվելու հնարավորություն, որն օգնում է այն հարստացնել կամ դրան ավելացնել սեփական փորձառությունը, ինչպես նաև օգտվել դրա օգուտներից [12]: Իսկ ժառանգության իրավունքի իրացում նշանակում է մուտքի իրավունք դեպի **«ժառանգության տարածք»**, ինչպես նաև իրավունք մեկնաբանելու և ներառվելու վերջինիս «կառուցման» *համատեղ* գործընթացներում [26]: Իսկ ՄԺ իրավունքի իրացումը կարող է ենթակա լինել միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք ժողովրդավարական հասարակության մեջ անհրաժեշտ են հանրային շահի և այլոց իրավունքներն ու ազատությունները պաշտպանելու համար [11]: Այս կոնտեքստում բնապահպանական և մշակութային իրավունքի չէիս մասնագետ Վիչա Օնդրեյժը *«Մշակութային ժառանգության իրավունքի կոնցեպտը Ֆարոյի կոնվենցիայում»* իր աշխատանքում պնդում է, որ չնայած Ֆարոյի կոնվենցիայում հստակ նշված չէ, բայց պետք է հասկանալ, որ մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունքը ներառում է նաև չմասնակցելու իրավունք և չմասնակցելը պետք է լինի ընտրության արդյունք և ոչ թե թելադրվի տնտեսական, սոցիալական կամ քաղաքական հանգամանքներով [30]: Կարող ենք փաստել, որ **ժառանգությունն այլևս չի նշանակում պետական լիազորված մասնագետների պահուստ, այլ նշանակում է լինել ընդհանուր, լինել «կիսված»** [26]: Այս մոտեցման շրջանակներում ցանկացած մարդ իրավունք կունենա և՛ իր ներդրումը ունենալ արդեն հայտնի դարձած ժառանգության իմաստաբանական կարգավիճակում, և՛ բացահայտել այլ առարկաներ ու վայրեր ժառանգության դիսկուրսում դա ընդգրկելու համար: Պորտուգալացի իրավաբան և մշակույթի ազգային կենտրոնի նախագահ Օլիվիեր Մար-

⁷ Այս բնորոշումն առաջարկել է Ֆրիբուրգի հռչակագիրը, որի հիմքում Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրն է, Ֆրիբուրգի հռչակագիր, <http://hrlibrary.umn.edu/instree/Fribourg%20Declaration.pdf> / (մուտք՝ 25.06.2020).

տինսի մեկնաբանմամբ, Ֆարոյի կոնվենցիան վերաբերվում է *Ժառանգությանը՝ որպես իրավունքների օբյեկտի, որոնք իմաստ են հաղորդում վերջինիս* [33]: Այս ամենը հանգեցնում է նրան, որ ժառանգությունը խուսափում է անորոշ ձևակերպումներից, քանզի նշվում է, որ *ժառանգության իրավունքը բխում է մարդու հիմնարար իրավունքներից և ազատություններից* Հետևաբար, **ժառանգությունն այստեղ ազատության ռեսուրս է և վերջինիս իրացման աղբյուր** [11]: ՄԺ-ը պետք է հարգվի, պաշտպանվի և ամրապնդվի, հակառակ դեպքում մշակութային իրավունքների իրացումը կխոչընդոտվի և կզրկվի անհրաժեշտ ռեսուրսներից: Այնուամենայնիվ, վերջինս իրականացնում է այս իրավունքը «միայնակ կամ ուրիշների հետ համատեղ», քանի որ ՄԺ-ը ընդհանուր օբյեկտ է, վայր կամ միջոց: Կարող ենք հաստատել, որ անհատական և կոլեկտիվ իրավունքները չպետք է դրվեն նույն մակարդակի վրա. **յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր ինքնությունը և այդ նպատակով կարող է դիմել առկա բոլոր ժառանգություններին** [34]:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ իրականության մեջ մշակութային իրավունքի տրամադրման և իրացման սկզբունքներին, ապա պետք է ասել, որ Սահմանադրության մեջ «Մշակութային ժառանգություն» եզրույթն օգտագործվում է միայն մեկ անգամ՝ ցուցելով Հայաստանի ՄԺ պետական պաշտպանության ու հոգածության մասին [15]: Սահմանադրության երկրորդ գլխում ամրագրված են մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները: Վերջինիս 15-րդ հոդվածը սահմանում է մշակութային, կրթության, գիտության խթանման մասին՝ անդրադառնալով հայոց լեզվի և ՄԺ պաշտպանությունը, մասնավորապես նշելով, որ. «Պետությունը խթանում է մշակութային, կրթության և գիտության զարգացումը» և «Հայոց լեզուն և ՄԺ-ը պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո են»: Այստեղից պարզ է դառնում, որ ՄԺ-ը Հայոց ժառանգությունն է, և այն պետական պաշտպանության և հոգածության տակ է: **Պետք է նաև շեշտադրել, որ ՄԺ իրավունքը, որպես մարդու հիմնարար իրավունք և պատասխանատվություն, ՀՀ Սահմանադրությունը առանձին հոդվածով չի ներկայացնում:** Ժառանգությունը և հետևա-

բար ժառանգության իրավունքը պտտվում է «հայոց» ժառանգություն շուրջ: Բայց, ինչպես պարզ դարձավ վերոշարադրյալ տեստում, ժառանգության իրավունքի իրացումը ներառում է **մուտքի իրավունք** դեպի «ժառանգության տարածք», իրավունք այն մեկնաբանելու և ներառվելու վերջինիս «կառուցման» *համատեղ* գործընթացներում, որը այս կոնտեքստում լիարժեք հոչակված չէ, քանզի ժառանգությունը արդեն «կառուցված» և հոչակված է, բացի դա այստեղ ժառանգությունը ազատության ռեսուրս չէ, այլ հաղորդակցության հնարավորություն արդեն սահմանված արժեքներին:

Սահմանադրության մեջ «մշակույթ» եզրույթի հաջորդ կիրառումը կապված է մասնավորապես Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցու և սփյուռքի հետ՝ համապատասխանաբար 18 և 19-րդ հոդվածներով [15]՝ ցուցելով *եկեղեցու բացառիկ առաքելությունը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանման գործում:* Բսկ 19-րդ հոդվածը՝ անդրադառնալով Սփյուռքին, նշում է որ «Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային իրավունքի հիման վրա նպաստում է այլ պետություններում հայոց լեզվի, հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը», կրկին «մշակույթ» և «ժառանգություն» հասկացության ներքո ընկալելով **հայ մշակույթն ու հայ ժառանգությունը:** Այստեղից պարզ է դառնում, որ ՀՀ Սահմանադրության համաձայն ՄԺ-ն ունի ընդգծված ազգային պատկանելություն, որն իհարկե ազգային պետության ամրապնդման ու զարգացման համար գերադասելի և գերապատվելի է, այն անքակտելիորեն կապված է հայ ինքնության ամրապնդման հետ, բայց այն կոնկրետացնում է այն շրջանակը, որից այն կողմ հնարավոր չէ իրացնել մշակութային այս կամ այն իրավունքը: Եվ փաստորեն, ժառանգություն համարելով միայն «հայոց» ժառանգությունը, կարող է անհանդուրժողականության մթնոլորտ ստեղծել այլ մշակույթ կրող համայնքերի ու խմբերի խաղաղ գոյատևման համար, դրանից բխող այլ հետևանքներով:

Մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների բաժնում, Սահմանադրու-

թյան 42-րդ հոդվածը սահմանում է նաև կարծիքի արտահայտման ազատության մասին, որտեղ **«մշակութային»** եզրույթը նույնանում կամ հավասարվում է ժամանցի հետ, որի արդյունքում սքոլվում է այս ոլորտի հիմնարար դերակատարությունը և պարզ է դառնում, որ մշակույթը դիտարկվում է ոչ թե իր ամբողջական, այլ լոկ գեղագիտական հաճույք ու ժամանցի աղբյուր լինելու գործառնությից. *«Պետությունը երաշխավորում է տեղեկատվական որպես մշակութային և ժամանցային բնույթի հաղորդումների բազմազանություն առաջարկող անկախ հանրային հեռուստատեսության և ռադիոյի գործունեությունը [16]»*: Սահմանադրության 86-րդ հոդվածում, որտեղ նշված են պետության ընդհանուր քաղաքականության հիմնական նպատակները, մշակութային ոլորտի մասին խոսվում է 12-րդ կետում՝ նշելով *լոկ երիտասարդության քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքին մասնակցության խթանման մասին*: Եվ փաստորեն, ՀՀ պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներում Սահմանադրությունը **մշակույթը որպես առանձին ու գլոբալ ուղղություն չի ճանաչվում: Պետք է ասել, որ միջազգային սկզբունքները սույն հարցի շուրջ, ցուցում են ճիշտ հակառակը և մշակույթի ոլորտը համարում ֆունդամենտալ նշանակության՝ ընդհուպ որպես բոլոր մյուս ոլորտների (տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական, քաղաքական) զարգացման հիմնասյուն**:

Մշակութային իրավունքի դրույթ պարունակող հաջորդ օրենքը «Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին» ՀՀ օրենքն է, որի երկրորդ գլխի 9-րդ հոդվածը, սահմանում է Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները մշակույթի ոլորտում: Այն մասնավորապես նշում է մշակութային կյանքին մասնակցելու և մշակութային գործունեություն իրականացնելու իրավունքի մասին. *«Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հասարակության մշակութային կյանքին մասնակցելը և մշակութային գործունեություն իրականացնելը յուրաքանչյուր մարդու անկապտելի իրավունքն է՝ անկախ նրա ազգությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանքից, համոզմունքներից, սոցիալական ծագումից, գույքային կամ այլ*

դրությունից»: Օրենքի 11-րդ հոդվածը սահմանում է մշակութային արժեքներին հաղորդակցվելու իրավունքը և նշում, որ *«Յուրաքանչյուր մարդ իրավունք ունի, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, հաղորդակցվելու մշակութային արժեքներին, մշակութային գործունեության բոլոր ոլորտներում Հայաստանի Հանրապետության գրադարանային, թանգարանային, արխիվային և այլ հավաքածուներից օգտվելու*: Անհրաժեշտ է շեշտադրել, որ թեև այս օրենքը տրամադրում է մշակութային իրավունքը իր լայն և հիմնարար իմաստով, բայց **չի անդրադառնում մշակույթի իրավունքի իրացման սկզբունքներին**:

Որպեսզի հնարավորիս ամբողջացնենք մշակութային ժառանգության իրացման իրավունքի քննությունը, անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ **«ժառանգության համայնք»-ի միջազգային նոր հայեցակարգին, որից հետո առավել քան պարզ կդառնա մշակութային իրավունքի իրացման խոչընդոտների առկայությունը ՀՀ օրենսդրական մակարդակում**:

3. Ժառանգության համայնքի կոնցեպտը

Որպեսզի պարզ դառնա, թե ինչ է ժառանգության համայնքը (*heritage communities*), ապա պետք է անդրադառնանք կրկին Ֆարոյի կոնվենցիային: Այն հնարավորություն է տալիս սահմանել մշակութային համայնքները՝ վկայակոչելով այն ժառանգությանը, որոնք համայնքի անդամները համարում են իրենց ընդհանուր սեփականությունը: Այն բազմաչափ հասկացություն է, քանզի կարող է նշանակել ասոցիացիա, որը հատուկ ստեղծվել է որևէ աշխատանքի, գործունեության, մշակութային տեղանքի պահպանման համար, կամ կարող է վերաբերել քաղաքին, տեղանքին, կամ պետությանը և այլն: Ֆարոյի կոնվենցիան ժառանգության համայնքը մեկնաբանում է հետևյալ կերպ. *«Ժառանգությունը կրող համայնքը բաղկացած է այն մարդկանցից, որոնք արժնորում են ՄԺ՝ իրենց նախնուտրած առանձնահատուկ կողմերը՝ հանրային գործունեության շրջանակներում պահպանելու և ապագա սերունդներին փոխանցելու նպատակով» [12]*: Այս բնորոշումը հատուկ ուշադրություն է դարձնում շրջակա միջավայրի հարթությանը՝ ճանաչելով լանդշաֆտում

մարդու և բնական ազդեցությունների անբաժանելիությունը, ինչպես նաև մշակութային միջավայրի ժառանգված կոնտեքստը: Այսպիսով այն դուրս է գալիս «պատմական միջավայրի հայեցակարգից», որը հիմնականում մտահոգված է ժառանգական միջավայրի նյութական կողմերով: *Ընդհանուր ժառանգության գաղափարը թույլ է տալիս մոտենալ ժառանգության համայնքների գաղափարին, որի համաձայն առանց համայնքի չի կարող լինել մշակութային կյանք [17]:* Ժառանգության համայնքը Ֆարոյի կոնվենցիայում մեկնաբանվում է որպես բազմազան աշխարհագրական դիրքերում գտնվող համայնք՝ խուսափելով էթնիկական բնորոշումներից. այն կենտրոնանում է տարբեր ժառանգական համայնքների միջև համագործակցության զարգացման առավելությունների վրա: Դանիել Թերոնդը իր «Եվրոպայի խորհրդի Մշակութային ժառանգությունը հասարակության համար Ֆարոյի կոնվենցիայի առավելություններն ու նորարարությունը» աշխատանքում՝ անդրադառնալով ժառանգության համայնքին, նշում է, որ «**ժառանգության մասին տեղեկացվածությունը չպետք է բխի միայն մասնագիտական շրջանակներից, այլ պետք է բխի ժողովրդի և համայնքի ներկայացուցիչների ձգտումներից, որոնք միմյանց հետ կապված չեն լեզվով, էթնիկական առանձնահատկություններով, անցյալով կամ պատմությամբ, այլ կապված են ժառանգության այս կամ այն տարրի պահպանության կամ արժևորման նպատակառոչով**» [35]: «Ժառանգության համայնքը» փաստորեն, սոցիալական կազմավորում է, որն ապահովում է ժառանգության «կառուցման» գործընթացը: Ժառանգությունը բնութագրելիս Ֆարոյի կոնվենցիայում չկան նշումներ ժառանգության տեղական, տարածաշրջանային, ազգային կամ գլոբալ նշանակության մասին: Հատկանշական է նաև, որ բացակայում են գերակա ազգային, էթնիկական, կրոնական, մասնագիտական կամ այլ սոցիալական պարամետրերը: *Ուստի, ժառանգության համայնքը կարող է ստեղծվել տարածքների և սոցիալական խմբերի միջև: Այն սահմանված չէ ո՛չ այն վայրի առումով, որտեղ գտնվում է ժառանգությունը, ո՛չ էլ այն անդամների սոցիալական կարգավիճակի առումով, որոնք կարող են մասնակցել ժա-*

ռանգության գործընթացներին, քանզի կարող են լինել ժառանգության համայնքի անդամ նույնիսկ հեռավորության վրա: Կարելի է լինել ժառանգության համայնքի անդամ պարզապես ՄԺ-ը գնահատելով կամ ցանկանալով այն փոխանցել [36]:

Հատկանշական է, որ անհատները, որպես ժառանգության ժառանգներ, կարող են նախընտրել պատկանել մի քանի համայնքների՝ հաջորդական կամ միևնույն ժամանակ, քանի որ տեղաշարժվում են աշխարհագրական և սոցիալական տարածքով, քանի որ այդ համայնքները բացառիկ չեն և չեն ենթադրում որևէ պարտավորություն ինքնության առումով: Անհատները (միայնակ) կարող են ժառանգությանը միանալ այն վայրում, որտեղ նրանք գտնվում են, կամ որտեղ նրանք չեն գտնվում: Նրանք կարող են իրենց իսկ ժողովրդի կամ այլ անձանց, հայտնի կամ անհայտ խմբի հետ հետ ընկերակցել և ստեղծել «**ժառանգության իրենց համայնքը**»: Եվ, չնոռանանք նշել մի դիտարկում, որ եթե աշխարհագրական և սոցիալական շարժունակությունը սահմանափակված է ռեսուրսների անբավարարությամբ կամ քաղաքական իշխանությամբ, անհատները կարող են կապվածություն ունենալ ժառանգության հետ այն վայրում, որտեղ նրանք կցանկանային լինել, այն անձանց հետ, ում հետ նրանք կցանկանային կապվել իրենց հետ՝ **առանց ֆիզիկապես այնտեղ լինելու**: Այսինքն ժառանգության համայնքի հայեցակարգը թույլ է տալիս նաև **վիրտուալ պատկանելություն**: Ինչպես նշում է Դանիել Թերոնդը, համայնքները անհրաժեշտություն են մշակութային իրավունքների ռեալիզացման համար, բայց **մարդու իրավունքների տեսանկյունից նրանց կոլեկտիվ իրավունքների իրականացումը օրինական է միայն այն դեպքում, եթե հարգում է բոլոր անհատների իրավունքների իրականացումը, ինչպես համայնքի ներսում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս՝ ժառանգությունը պաշտպանելու և զարգացնելու նպատակով [35]:**

Ժառանգության համայնքը կարող է առնչվել մեկ ոլորտի հետ՝ համախմբելով միայն նրանց, ովքեր գնահատում են որոշակի տեսակի օբյեկտ, որոշակի ոճի, որոշակի ժամանակահատվածի ժառանգություն: Դա կարող է

լինել ժամանակավոր՝ գործելով կոնկրետ ժամանակահատվածի համար, *կարող է լինել տեղական, տարածաշրջանային, ազգային կամ տրանսազգային, բայց երբեք չի կարող փակ լինել տարածության կամ ժամանակակի առումով:*

Ժառանգության համայնքը սոցիալական մոդել է, որը հնարավորություն է տալիս անհատներին, որոնք անհավասար են և չունեն նույն գիտելիքներն ու ուժը՝ գիտնականներից մինչև այցելուներ և ժառանգությունների սիրահարներ, ամեն տեսակի և ամեն ծագման, համախմբվել պարզապես այն պատճառով, որ դրանք արժեք են հաղորդում որոշակի ժառանգությանը, որը նրանք ցանկանում են պահպանել և փոխանցել սպազա սերունդներին:

Այս կապակցությամբ կարող ենք փասել, որ ըստ ՀՀ մշակույթի ոլորտի օրենսդրական համակարգի, մշակութային ժառանգությունը հայոց մշակութային ժառանգությունն է, այն արդեն սահմանված է, նախապատվելի և գերակա: Այսպիսի մոտեցումը հնարավոր չի դարձնում իրացնել մշակութային իրավունքը լիարժեքորեն՝ ներառյալ ժառանգության բացահայտման և տարբեր ժառանգությունների շուրջ համախմբման իրավունքը:

Ճարտյի կոնվենցիայի երկրորդ հոդվածի առաջին կետը տալիս է ՄԺ սահմանումը, որը ամենալայն իմաստով է սահմանված այստեղ. *«ՄԺ-ը անցյալից ժառանգված ռեսուրսների խումբ է, որը, սեփականության իրավունքից անկախ, մարդիկ սահմանում են իբրև իրենց մշտապես զարգացող արժեքների, համոզմունքների, գիտելիքների և ավանդույթների արտացոլում և դրանց արտահայտություն: Այն ներառում է շրջակա միջավայրի բոլոր կողմերը, որոնք ժամանակի ընթացքում դարձել են մարդկանց և վայրերի փոխներգործության արդյունք»:* Այն առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձնում ՄԺ ինտերակտիվ բնույթին՝ ընդունելով, որ ժառանգությունը սահմանվում և վերաձևակերպվում է մարդու գործողություններով, և որ այն չպետք է ընկալվի որպես ստատիկ կամ անփոփոխ: **ՄԺ-ն այստեղ մարդու իրավունքի սուբյեկտ է:** Այն կենտրոնանում է ժառանգությունների և անհատների վրա, այլ ոչ թե սահմանված «մշակույթների» վրա: Այս մոտեցումն այն առավել-

ությունն ունի, որ դադարել են մշակույթները լինել անհատներին կլանող և խլող, փոխարենը անհատներն ու համայնքներն են դառնում ժառանգություն ստեղծող: «Անկախ սեփականության իրավունքից» նշանակում է, որ չնայած ժառանգության իրավունքը կարող է համարվել որպես սեփականության իրավունքի տեսակ, այն շարունակում է լինել մասնավոր սեփականության սահմաններից դուրս: Մա սեփականության իրավունքի նոր հայեցակարգ է, որը տատանվում է անձնական կամ ընտանեկան ժառանգությունից (*պատմական ժառանգությունից բխող անձնական ՄԺ*) մինչև մարդկության ընդհանուր ժառանգություն (*համայնքային և ազգային ժառանգությունների միջոցով*): Կարևոր է նշել սեփականության մասին վկայակոչումը, այսինքն այն փաստը, որ էթե այս կամ այն արժեքը դիտվում է որպես մեկ կամ մի շարք համայնքների կամ դրանով հետաքրքրված խմբերի ժառանգություն, չի ժխտում մասնավոր սեփականության կարգավիճակը: Այնուամենայնիվ, մասնավոր իրավունքի իրացման սահմանափակումները կարող են արդարացվել հանրային շահով. *«ՄԺ իրավունքի իրականացումը կարող է ենթակա լինել միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք ժողովրդավարական հասարակությունում անհրաժեշտ են հանրային շահի և այլոց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության համար»*^[12]:

Այժմ փորձենք հասկանալ, թե ինչպես է սահմանվում մշակութային ժառանգությունը ՀՀ մշակույթի ոլորտի գլխավոր օրենքում: Ուշագրավ է, «Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է մշակութային ժառանգությունը հետևյալ կերպ. *«Հայաստանի Հանրապետության ՄԺ-ը անցյալում ստեղծված մշակութային արժեքների ամբողջություն է, որը Հայաստանի Հանրապետության և հայ ժողովրդի մշակութային ինքնության պահպանման ու զարգացման, համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ ներդրման համար հնազիտական, ճարտարապետական, պատմական, գեղագիտական կամ սոցիալմշակութային հայեցակետից ունի կարևոր նշանակություն»:* Այս ամենից կարելի է եզրակացնել, որ ոլորտի հիմնական օրենքը ՄԺ տակ հիմնականում հասկանում է հայ ժառանգությունը, որը հայ ինքնությանը պետք

է նպաստի, և որը անպայմանորեն «կարևոր է», կրկին ցուցելով ՄԺ պատկանելիության կոնկրետ սահմանները, արդյունքների և օգուտների կոնկրետ տարածքը և ժառանգության «կարևորության» չափը: Կարծում ենք, որ անհրաժեշտություն կա այս մոտեցումը վերաիմաստավորել, և հայ ինքնության ամրապնդման կոնցեպտի հետ մեկտեղ տալ ՀՀ քաղաքացիներին իրենց ՄԺ իրավունքը իրացնելու առավել մեծ հնարավորություններ, որը թույլ կտա նաև մշակութային ժառանգության մեջ ավելացնել համայնքի փորձառությունը, քանզի ժառանգությունը միայն պետության և մասնագետների պահուստը չէ, այլ համայնքի մարդկանց գոյության ու պատկերացումների երաշխավորը:

Բայց մինչ մշակութային ժառանգության կոնցեպտի վերաիմաստավորման անհրաժեշտության մասին խոսելը, անհրաժեշտ ենք համարում նախևառաջ հասկանալ այդպիսի ընկալման պատճառները: Պետք է ասել, որ ինդիրն այստեղ շատ ավելի խորքային է և հանգում է մի քանի կարևոր ասպեկտների, որոնք վերաբերում են հայ ինքնության առանձնահատկություններին: Անհրաժեշտ ենք համարում նաև շեշտել, որ ներկա քննության նպատակը ոչ թե հայ ինքնության բոլոր բաղադրիչները վերլուծելն է, այլ մշակութային ժառանգության բնորոշման և մշակութային իրավունքի այս կամ այն մոտեցման պատճառները ինքնության պրիզմայից ներկայացնելը:

Հայ ինքնությունը և մշակութային ժառանգությունը

Գլոբալացման ժամանակակից գործընթացներն առաջացրել են բազմաթիվ խնդիրներ, որոնցից թերևս ամենաարդիականը սեփական ինքնության պահպանումն է: Ընդհանուր առմամբ, հասկանալու համար, թե ինչ է ինքնությունը, անհրաժեշտ ենք համարում մեջբերել Գ. Սողոմոնյանի պնդումը, որ «*ինքնությունն արտացոլում է մարդկային համակեցության որոշակի տիպի սոցիոմշակութային առանձնահատկությունները, սովյալ մշակույթին պատկանող մարդկանց յուրահատուկ մտակերտվածքն ու աշխարհընկալումը*» [18]: Այս կոնտեքստում պետք է ասել, որ հայ մշակույթի զարգացման պատմական յուրահատկություններից մեկն այն է, որ պե-

տության երկարատև բացակայությունը «փոխհատուցվել է» մշակույթով՝ սկսած միջանձնային հարաբերությունները կարգավորող նորմերից և հանրային կյանքի կազմակերպումից, վերջացրած ժողովրդի ֆիզիկական և հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմների ստեղծումը: Թերևս, դրանով է բացատրվում հայերի գիտակցության մեջ մշակույթի՝ որպես էթնոպաշտպանիչ (կամ՝ ազգապահպան) երևույթի մասին արմատավորված պատկերացումը, և պատահական չէ, որ մշակույթի պահպանումը և վերարտադրությունը բոլոր դարերում համարվել է հայ էթնոսի պահպանման և գոյատևման երաշխիք: Ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ մենք իմանում ենք մեր ո՞վ լինելը, երբ պարզում ենք, թե ո՞վ չենք մենք [37]: Անկասկած, հայ ինքնության պարագայում դրանց շարքին պետք է դասել Հայ Առաքելական եկեղեցին, Հայոց լեզուն, Ցեղասպանությունը (ցեղասպանության հիշողությունը), Հայրենիքի ընկալումը, Սփյուռքը և այլն [1]:

Այս կոնտեքստում պետք է ասել, սկսած **4-րդ դարից** (4-7-րդ դարերում ձևավորվեց և կայացավ) **մինչ 18-րդ դարը** (8-18-րդ դարերը մաքառեց, պահպանվեց և զարգացավ), **և անկախ Հայաստանի պատմության ժամանակահատվածը, հայ ինքնության հիմնական հարացույցը պտտվում է քրիստոնեության շուրջ** [2]: Քրիստոնեությունը և դավանաբանությունը դարեր շարունակ եղել են հայ էթնոսի կերտման հիմնական գաղափարները, և «ով ենք մենք» ինքնանույնացման հարցին ի պատասխան հայ ինտելեկտուալների կողմից հնչել է «մենք քրիստոնյա ենք» պատասխանը [2]: Հայ մատենագիրները նույնիսկ հայրենիքի, ազգի, տոհմի համար զոհվելը հավասարեցնում էին եկեղեցու համար զեհվելուն [2]: Այս ողջ ընթացքում եկեղեցին փոխարինել է պետությանը, իսկ հավատքն ու դավանանքը՝ ազգակցությանը, այսինքն **դավանանքն և ազգությունը** գրեթե նույնացվել են: Դավանանքը վերածվել էր նաև հայ մարդու նույնականությունը ապահովող միջոցի և միայն կրոնական համայնքի միջոցով էր հայ մարդը իրականացնում իր սոցիալական և քաղաքական գործառույթները: Շատ հաճախ, քաղաքական իշխանության ու պետական տարածքի կորուստը հայ դավանական հանրույթի համար ընկալվում էր անցավագին [3], իսկ կրոնի հա-

մար պայքարը հավասարվում պետության/ինքնության համար պայքարին [2]: Այս ամենի պատճառը քրիստոնեական այն գաղափարաբանությունն էր, որ աշխարհն առհասարակ ժամանակավոր հանգրվան է, իսկ կենսընթացն էլ ուղղված է վերջին օրերին: Հետևաբար հրաժարվել քրիստոնեությունից, նշանակում էր հրաժարվել սեփական ինքնությունից:

Քրիստոնեությունը գրակենտրոն ու գրքակենտրոն կրոն է, որը հասկանալի կարող է դառնալ տվյալ ազգի համար այն դեպքում, եթե այդ կրոնի բովանդակությունը ներկայացվի ազգային լեզվով: Հայոց լեզուն, ըստ միջնադարյան պատմիչների Աստվածային խոսքը տարածելու համար էր և պետք է կրեր Աստվածային գորություն շեշտելով դրա սկզբունքային սրբազան բնույթն ու գործառնությունը: Իր ողջ բազմազանությամբ հանդերձ, մինչև 18-19-րդ դդ. հայոց գրերը մնացին հիմնականում որպես սրբազան հաղորդակցության միջոց [4]: Հայոց լեզուն, շատ հեղինակների պնդմամբ, հայերի ինքնագիտակցության ձևավորման մեջ ազդեցություն ունեցած պատմական որոշիչ գործոններից է, եթե ոչ ամենաորոշիչը [5]:

1920 թվականին, ՀՀ խորհրդայնացումից հետո, ինքնության քրիստոնեական հարացույցի սիմվոլը եկեղեցին, վերածվում է կոլտնտեսության պահեստի: Կոմունիստական աթեիստական գաղափարախոսության գերիշխանության պայմաններում եկեղեցին գրեթե ոչ մի ազդեցություն չի ունենում հասարակական կյանքում, իսկ դավանանքն այս շրջանում վերածվում է ինքնության ձևական, թաքնված, կամ ավելի ստույգ պատմական բաղադրիչի [2]: Այս կոնտեքստում պետք է ասել, որ խորհրդահայ հասարակությունը ոչ թե կայացավ որպես աշխարհիկ հասարակություն, այլ 70 տարի «ստիպված» կրեց աշխարհիկության պիտակը, իսկ աթեիստական գաղափարախոսությունը շատ դեպքերում խարխուլեց հայ ինքնության հիմքերը:

Հայաստանի անկախացումից հետո, եկեղեցին, կրոնական հավատքը վերածնունդ են ապրում և դառնում նորացող ու արդիականացող ազգային ինքնության բաղկացուցիչներից մեկը [2]: Խորհրդային նիւրհից արթնացած հայ ինքնագիտակցության համար

կրկին կարևորվեցին «Մենք 1700-ամյա քրիստոնյա ազգ ենք», «ցեղասպանության ապրած ժողովուրդ ենք», բայց այդ շրջանում, շատ հեղինակների պնդմամբ պակաս ուշադրության արժանացավ մենք «Մենք ՀՀ քաղաքացի ենք բաղադրիչը» [6]: Ինքնանույնության ամենամեծ չափաբաժինը այս ընթացքում ընտանիքն էր, կրոնը, բայց ոչ պետությունն ու քաղաքացիությունը⁸:

Վերադառնալով մշակութային ժառանգության օրենսդրական սահմանման մեջ նշված «հայ ժողովուրդ» եզրին, ապա պետք է ասել, որ այո՛, այս դեպքում ևս հայ հանրույթը իրեն չի կարող նույնականացնել միայն այն քաղաքական տարածքի հետ, որտեղ ձևավորվել է ՀՀ անկախ պետությունը, քանզի տարածքային ամբողջականությունը այս դեպքում ևս խնդրահարույց է: Հայերի դեպքում խնդիրը գնում է դեպի պատմական հայրենիք⁹ Յեղասպանության հիշողությամբ աշխարհասփյուռ եղեռնապարծ հայությունը (հայ սփյուռքը) Հայրենիքի ասելով նկատի չունի ներկայից ՀՀ-ն, այլ ավելի շատ էրգիրը (Կորուսյալ հայրենիքը):

Այս ամենից մենք կարող ենք եզրակացնել, որ ՀՀ Մահմանադրության մեջ և օրենքներում Հայոց լեզվի և Հայ Առաքելական եկեղեցու պաշտպանությունն ու վերջինիս հանդեպ հոգածությունը, և հայ մշակույթի տակ նաև Միյուրքի գործոնը հաշվի առնելը բխում է հայ ինքնության առանձնահատկություններից, որի համար նշված կառուցատարրերը շատ կարևոր են:

Երբ խոսում ենք հայ ինքնության մասին, դժվար է կոնկրետ ասել, թե ինչպիսի բնույթ ունի այն, բայց պետք է փաստել, որ ըստ ազգայնականության հայտնի ուսումնասիրող Է.Սմիթի բնորոշման այն կրում է էթնիկական դիմագիծ¹⁰: Իսկ էթնիկ ինքնությունների դեպ-

⁸ Դարեր շարունակ չունենալով պետականություն հայ մարդու կոլեկտիվ անգիտակցականում անկախության ընդամենը երեք տասնամյակ տևած կարճ ժամանակահատվածում չէին կարող բյուրեղանալ պետության և քաղաքացիական հասարակության հետ նույնանալու հարացույցերը:

⁹ Պատմական Հայաստանը այն տարածքն է, որտեղ ձևավորվել, ստեղծագործել և ապրել է հայ ժողովուրդը՝ Մեծ Հայք, Փոքր Հայք, Կիլիկյան Հայաստան:

¹⁰ Նույնիսկ էթնիկական ինքնության բնութագրերը լիարժեքորեն չեն հարում հայ հանրույթին, քանզի մի կողմից, չափազանց բազմատարր է՝ էթնիկ համարվելու

քում առաջնայինը միասնական կամ ենթա-
դրյալ ծագման մասին ընդհանրական պատ-
կերացումներն են, որն իր անդամների կողմից
ընկալվում է որպես «երևակայական մեծ ըն-
տանիք» [7]: Ամենաընդհանուր գծերով այս-
տեղ կարևորվում են նաև արխաիկության,
անցյալի, արմատների, պատմական հիշողու-
թյան, դավանանքի, լեզվի, և մշակութային
հարցերը [7]: Այսպիսի ինքնությունների հա-
մար այդքան էլ առաջնային չեն քաղաքական
տարածքը, քաղաքացիական ինքնագիտակ-
ցությունը **և հավասար իրավունքների, պար-
տականությունների և պատասխանատվու-
թյան նույնացումը**: Նշված կետերը հիմնակա-
նում բնորոշում են ազգային ինքնությունը:
Կրկին անդրադառնալով է. Սմիթի քաղաքա-
ցիական ազգի մոդելին, պետք է ասել, որ
ազգային ինքնությունը հիմնվում է քաղաքա-
կան տարածքի, օրենքների և քաղաքական
ինստիտուտների, քաղաքացիների իրավաքա-
ղաքական հավասարության, քաղաքացիա-
կան մշակույթի և գաղափարախոսության
ընդհանրության վրա, այն ենթադրում է նաև
պատկանելությունն որոշակի նորմերով կար-
գավորվող քաղաքացիական հանրությանը:
**Փաստորեն, ազգի ձևավորումը անպայման-
որեն ենթադրում է քաղաքական գործընթաց,
քաղաքական կառույցի ձևավորում և այդ քա-
ղաքական կառույցի դերը ազգային պետու-
թյունում** [8]: Այսպիսի քաղաքական հանրույթ-
ների համար ամենաառաջնային չափորոշիչը
**հավասար անդամների հանրույթն է՝ իրա-
վունքների և պարտականությունների նույնա-
կանացմամբ**: Եվրոպական հասարակությու-
նում բազմաթիվ փոփոխությունների առաջա-
մարտիկը եղել է քաղաքի առևտրաարդյունա-
բերող հիմնական խավը, այն է՝ երրորդ դասը:
Պետք է ասել, որ առաջիններից մեկը, ով
առաջադրել է երրորդ զանգվածի գաղափարը
Ֆրանսիացի մտածող Ա. Թոքվիլն է, որն այ-
սօր, նեղ իմաստով հենց քաղաքացիական
հասարակություն ենք հասկանում: Այդ եռա-
բնեռ համակարգը՝ պետություն, կուսակցու-
թյուններ և ոչ կառավարական կազմակերպու-
թյուններ(երրորդ դաս), ունի մեկ առանձնա-
հատկություն, նրա կենտրոնական արժեքը,
հիմնական գործող սուբյեկտը և վերջնական

նպատակը **մարդ-քաղաքացին** է՝ իր շահերով,
պահանջներով ու իրավունքներով [38]: Ինչ
վերաբերում է քաղաքացիական հասարակու-
թյանը¹¹, ապա այն պետությունից դուրս
գտնվող կոլեկտիվ նպատակների համար
ձևավորված մարդկանց խումբ է [40], որոնք
պետության հետ հարաբերություններում
ստանձնում են զուգակշռման և հակակշռման,
քաղաքացիների շահերի ինտեգրման և քաղա-
քական որոշումների մակարդակում դրանց
ներկայացման գործառույթներ: Անտոնիո
Գրամշին ևս պնդում էր, որ քաղաքացիական
հասարակությունը պետությունից առանձին
«գոտի» է, որը թե՛ մարտահրավեր է նետում
պետությանը և թե՛ իր սկզբունքներով «պաշտ-
պանում» է իշխող կարգերը՝ հիշեցնելով օրի-
նականության մասին [41]:

**Ազգության արևմտյան կոնցեպցիան ան-
ուղղակիորեն քաղաքացիական ինքնությունն
էթնիկականից վեր է դնում և փաստորեն
խնդրո առարկա մշակութային իրավունքներն
ու պարտականությունները Ֆարոյի կոնվեն-
ցիայում և այլ միջազգային փաստաթղթերում
դիտվում են հենց այս կոնտեքստում**: Եթե
փորձենք մշակութային իրավունքի նոր կոն-
ցեպտի, «ժառանգության համայնքի սկզբունք-
ների» խորքային պատճառները գտնել, ապա
կտեսնենք, որ դրանք էլ նախևառաջ քաղաքա-
ցիական հասարակության արժեհամակարգի
արդյունք են, որտեղ նույնանում են իրավունք-
ներն ու պարտականությունները: Քաղաքա-
ցիական հասարակությունն է ծնում է այն
գիտակցությունը, որ մշակութային իրավունքը
չի նշանակում միայն իրավունքի իրացման
հնարավորություն, այլ նշանակում է իրավուն-
քի և պատասխանատվության կոնցեպտների
գույգորդում:

Բայց երբ մենք քաղաքացիական հասա-
րակության սկզբունքները փորձում ենք տա-
րածել հայ հանրույթի վրա, որպեսզի տեսնենք
մշակութային իրավունքների իրացման ռեալ
հնարավորությունները, ապա տեսնում ենք,
որ իրականությունը որոշակի հակափաս-
տարկներ է մեզ մատուցում: Այն առավել
բնորոշ է արևմտյան հասարակությանը, իսկ

համար (Մփյուռք), մյուս կողմից՝ «չտեղակայված»՝
քաղաքացիական համարվելու համար:

¹¹ Քաղաքացիական հասարակությունը ոչ պետական,
շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններն են, որոնք
մասնակցում են հանրային կյանքին, արտահայտում են
իրենց անդամների և կամ այլ անձանց արժեքները և
շահերը:

Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքում այն «նոր» իրողությունն է: Ծագելով արևմուտքում՝ այն կրում է այդ հասարակության արժեքային համակարգը, և այդ առումով հետխորհրդային երկրներում (ներառյալ՝ Հայաստանում) քաղաքացիական հասարակության ձևավորումն ընթանում է արևմտյան և հայ էթնոսի ավանդական մշակույթների փոխներթափանցման հիման վրա [19]: Այդ առումով սոցիոլոգ Գ . Պողոսյանը նշում է, որ Արևմուտքում սկզբից ծագել է պետությունը, այնուհետև մասնավոր սեկտորը և հետո նոր երրորդ դասը: Հայաստանում այս երեքը կայացան, ձևավորվեցին և զարգացան միարժամանակ [24]: Անկախացումից հետո Հայաստանը ձեռնամուխ եղավ «ժողովրդավարական ինստիտուտների», քաղաքացիական հասարակության «կառուցման գործընթացին», որի ընթացքում վավերացվեցին միջազգային մի շարք փաստաթղթեր և նաև **խնդրո առարկա Եվրամիության Ֆարոյի կոնվենցիան** (2011թ.): Բայց, ինչպես նշում է հետազոտող Ա. Իշխանյանը 1991-2012 թվականները¹² Հայաստանում ժողովրդավարության «արհեստական սնուցման ժամանակաշրջան» էր, որի ժամանակ **արհեստականորեն, պետական այս կամ այն պաշտոնյայի հովանավորչությամբ ստեղծվեց ՀՀ երրորդ դասը** (քաղաքացիական հասարակությունը) ի դեմս ՀԿ-ների, իսկ միջազգային այս կամ այն դրույթի կիրառումն էլ հանգեց դրանց պարզունակ, մեխանիկական ընդօրինակմանը: Ուստի, կարող ենք ասել, որ **եթե մշակութային ժառանգության իրավունքի կոնցեպտը և ժառանգության նոր հայեցակարգը եվրոպական հասարակությունը ստեղծեց, որպեսզի արձագանքի ժառանգության պահպանության մի շարք խնդիրներին, ապա հայ հասարակությանը դա պարտադրվեց հրովարտակի տեսքով:** Բացի դա, անկախության առաջին տարիներին, սեփական պետության ինքնուրույն ղեկավարման փորձի պակասը, ինչպես նաև հայ ժողովրդի պատմական զարգացման ընթացքում

քաղաքական գիտակցության ձևավորման հնարավորությունների բացակայությունը ամենայն հավանականությամբ նպաստել են, որպեսզի հասարակության մեջ առաջնային դառնան ոչ թե մարդկանց միջև **իրավական** հարաբերությունները, այլ հարաբերությունները կլանների և տոհմերի միջև [19]: Ինչպես հաստատում է նաև Ա. Իշխանյանը, որ ի տարբերություն արևմտյան ազատական արժեքների, որտեղ գերակա են կոլեկտիվ շահերը, Հայաստանում գերակշռում են անհատական և խմբային շահերը՝ պայմանավորված կողմերի հուզական փոխազդեցություններով [42]: Բայց պետք է ասել, որ քաղաքացիական հասարակության սոցիալական աստիճանը ոչ թե ընտանիքն է, տոհմը կամ կլանը, այլ **քաղաքական-իրավական նորմերի ամբողջությամբ օժտված անհատը** [23]: Բացի դա, Ռոբերտ Փաթմենի մոտեցմամբ քաղաքացիական հասարակությունը **ընտանիքից դուրս գտնվող** մարդկանց խումբ է, որոնք միմյանց հետ կապված են ոչ թե արյունակցական, **այլ արդարության և համերաշխության հորիզոնական կապերով** [43]: Բայց երբ մենք խոսում ենք մշակութային իրավունքների մասին, տեսնում ենք, որ թեև մի շարք օրենքներով ամրագրված են ՀՀ քաղաքացիների մշակութային իրավունքները, բայց ՀՀ քաղաքացին (բացառությամբ Խորհրդային ժամանակահատվածում չապրած սերունդը) իրեն օտար է զգում մշակութային իրական քաղաքականության մեջ սեփական ներդրումն ունենալու գործընթացներում, և շատ հաճախ մնում է դիտորդի դերում: Բայց, ինչպես մենք տեսանք, նոր սկզբունքների համաձայն մշակութային իրավունքը հանգում է մասնավոր իրավունքին, որը շատ ավելի «քաղաքացիական» է, քան «էթնիկական» և եթե քաղաքացիական գիտակցությունը նպաստում է ժառանգության հանդեպ պատասխանատվության աճին ու առավել մեծ ներգրավվածությանը, ապա այս կոնտեքստում հասկանալի է, որ այն թերևս միակ ռեալությունն է, որը կարող է օգնել հայ հասարակությանը մասնակցություն ունենալ ժառանգության հետ կապված ծրագրերում:

Պետք է ասել, որ քաղաքական հանրույթի կազմակերպման նպատակները մշտապես և ամենուր շատ ավելի բարձր են եղել, քան դավանական, էթնիկ, լեզվական խնդիրները:

¹² Իսկ ինչու՞ մինչ 2012 թվականը, քանիզի միայն այդ ժամանակ (2012թ. մարտի 3) մշակութային քաղաքականության մեջ ի հայտ եկավ նոր երևույթ քաղաքացիական նախաձեռնությունների տեսքով, և Մաշտոցի պուրակի պաշտպանության ժամանակ ծնվեց ՀՀ ինքնորոշված քաղաքացին:

Այնուամենայնիվ, ազգային ինքնությունը կարող է ընդունել էթնիկական ինքնության բնութագրերը, սակայն չի հանգեցվում դրան և հանդես է գալիս էթնոմշակութային ու պետական-քաղաքացիական ասպեկտների ամբողջությամբ [7]:

Երբ մենք խոսում ենք մշակութային ժառանգության նոր մոտեցման կիրառմամբ ժողովրդավարության ամրապնդման մասին, ապա հարկ է մեջբերել Ռ. Փաթնամի տեսակետը, որի համաձայն ուժեղ է այն ժողովրդավարությունը, որն ունի ամուր կանգնած քաղաքացիական հասարակություն [43], քանզի այն համարվում է «ժողովրդավարության օգնության ոլորտ» [44]: Այս կոնտեքստում մենք կարող ենք ավելացնել, որ մշակութային իրավունքների իրացումը և ժառանգության նոր հայեցակարգը կարող են օգնել հասնելու ժողովրդավարության հաստատմանն ու զարգացմանը, քաղաքացիական բարձր ինքնագիտակցությանը՝ կարևորելով ժառանգության պահպանության միասնական պատասխանատվության գլխավոր առաքելությունը: Այս կոնտեքստում հարկ է մեջբերել Ջ. Շտիգլիցի տեսակետը, որ քաղաքացիական ներգրավվածությունը դեմոկրատիայի հիմնական մասն է և կայուն զարգացման և ամրապնդման առանցքային ուղին, որը զարգացման փոխակերպման պայմաններում հասարակությանը կապում և պահում է միասին [45]:

Ուստի, կարող ենք փաստել, որ մշակութային իրավունքների լիարժեք իրացման և ժառանգության պահպանության հանդեպ կոլեկտիվ պատասխանատվության ձևավորման համար անհրաժեշտ է նախնառաջ ամրապնդել քաղաքացիական հասարակության հիմքերը: Ինչպես նշել է Հոֆսթեդը, անհրաժեշտ է զարգացնել քաղաքական մշակույթը [46], որը մտածական ծրագրավորում է առ այն, թե ինչպիսին են մարդու/քաղաքացու և պետության հարաբերությունները, որի բնույթով է պայմանավորված դրանց ապագան: Ինքնության քաղաքացիական հարացույցի պարագայում համայնքը, պետությունը կարևորվում և սեփականվում են, տուն-ընտանիք ինքնանույնացման մակարդակից անցում է կատարվում դեպի համայնք-պետություն մակարդակին, որն էլ հնարավորություն կտա զգալ մշակութային արժեքների հանդեպ սեփականության

և հետևաբար՝ հոգատարության զգացումը [20]:

Ինչպես տեսանք, ՀՀ օրենսդրական մակարդակում ժառանգության պահպանությունը պետության բացարձակ պարտավորությունն ու պատասխանատվությունն է: Բայց երբ մենք խոսում ենք ժառանգության իրավունքի լիարժեք իրացման մասին, ապա այդ իրավունքի իրացման շրջանակներից չի կարող դուրս լինել վերջինիս պահպանության հանդեպ հասարակական պատասխանատվությունը: Եվ երբ մենք խոսում ենք ժառանգության իրավունքի տրամադրման մասին, մենք զուգահեռաբար պետք է խոսենք ժառանգության հանդեպ համայնքի և անհատի պատասխանատվության մասին:

Փաստորեն, ժառանգության ճանաչումը, պահպանությունն ու պաշտպանությունն ընկալվում է որպես ընդհանուր պատասխանատվություն. «*Ժառանգությունն այլևս չի սահմանափակվում այն տարրերով, որոնք պաշտոնապես ճանաչված են ազգային իշխանությունների կողմից որպես «պաշտոնական կամ պաշտպանված» ժառանգություն, այլ ներառում է այն տարրերը, որոնք համարվում են ժառանգություն տեղական բնակչության համար: Ժառանգությունը չվերականգնվող ընդհանուր բարիք է, որի պահպանությունը, պաշտպանությունը, վերականգնումը և ամրապնդումը հասարակության, որպես ամբողջության, այդ թվում՝ քաղաքական, իրավական և վարչական ոլորտների պարտականությունն է: Հետևաբար, անհրաժեշտություն է առաջանում սահմանել յուրաքանչյուր ներգրավվածի դերը և մասնավորապես քաղաքացիներին տալ իրենց պարտականությունների կատարման միջոցները» [47]: Այս ամենից կարող ենք եզրակացնել, որ միջազգային սկզբունքների համաձայն մշակութային քաղաքականությունը հռչակված է հասարակության մենաշնորհ, իսկ ՀՀ իրավական ձևակերպումներում «**մշակութային քաղաքականություն**» եզրաբանության կողքին, կա «**պետական**» եզրույթը: ՀՀ-ն անկախանալով որդեգրել է Խորհրդային մշակութային քաղաքականության պետական մոդելը, որտեղ հասարակությունը դուրս էր ժառանգության պահպանության բոլոր ծրագրերից, մշակութային քաղաքականության հիմնական դիսկուրսը կոմունիստական կու-*

սակցությանն ձեռքում էր, իսկ հասարակության հիմնական գործառույթը պետության այս կամ այն գործողությանը լուռ սպասելն էր: Ինչպես նշում է Լ. Սմիթը [48], **մշակույթը պետական մակարդակում ավտորիտար է:** Իսկ ի լրացում, Ֆրանսիացի արվեստի պատմաբան Անդրե Չաստելը պնդում էր, որ *«մշակութային ժառանգությունը զրկված է իր իմաստից այնքան ժամանակ, քանի դեռ դա չի երևում արտացոլվում հասարակության հետ վերջինիս հարաբերությունների մեջ»* [49]: Հայաստանում հասարակական մակարդակում մշակութային ժառանգության հանդեպ պատասխանատվությունը սահմանափակվում է անկախության վերջին տասնամյակում ծնված ՄԺ պահպանությանն ուղղված **քաղաքացիական նախաձեռնություններով**, որոնք անկախ Հայաստանի պատմության մեջ ՀՀ մշակութային քաղաքականության պետական մոտեցումներից որոշակիորեն հրաժարման և մշակութային ժառանգության պահպանության ծրագրերում քաղաքացիական ներգրավվածության մասին են խոսում, որոնք փաստորեն միակն էին, որ կարողացան փոխել ժառանգության նկատմամբ Խորհրդային ինտերգիտն քաղաքականության ուղղությունն ու պրակտիկաները [21]:

Եզրակացություններ

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ Ֆարոյի կոնվենցիան մատնանշում է այն ճանապարհը, որով բարձրանում է մշակութային ժառանգության նշանակությունը հասարակության համար, իսկ վերջինիս ներուժի խելամիտ օգտագործումը հնարավորություն է ստեղծում կայուն զարգացման և կյանքի որակի բարելավման: Կոնվենցիան, փաստորեն ընդունում է, որ յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի իր ընտրությամբ զբաղվելու մշակութային ժառանգությամբ, լինել իր նախընտրած ժառանգության համայնքի անդամը, պարզապես **ցանկանալով այն պահպանել`** միաժամանակ հարգելով մյուսների իրավունքներն ու ազատությունները: Ժառանգության իրավունքը այստեղ դիտարկվում է որպես մշակութային իրավունք, որը կապված է մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունքի հետ` համահունչ, անբաժանելի և փոխկապակցված մարդու բոլոր համընդհանուր իրավունքների հետ: **Ֆարոյի կոնվենցիան տեսնում է հասարակության յուրաքանչյուր անդամի` ՄԺ սահմանման և կառավարման ընթացիկ գործընթացներին ներգրավվելու անհրաժեշտությունը**, և խթանում անկողմնակալ վերաբերմունքը դեպի մշակութային բոլոր ժառանգություններ: **Այն պետություններին պարտավորեցնում է օգտագործել կառավարման այնպիսի մոտեցումներ, որոնք ժառանգության հետ կապված հարցերում հիմնված են հասարակության ակտիվ մասնակցության և վերջինիս դերակատարման բարձրացման վրա:** ՀՀ օրենսդրական դաշտի վերլուծությունը բերում է մեզ այն եզրահանգման, որ թեև կոնվենցիայում ամրագրված պարտավորությունները համապատասխանում են ՀՀ Սահմանադրությանը [22], բայց այնուամենայնիվ, մի շարք դրույթների ամրագրումը միջազգային սկզբունքներին օրենսդրական մակարդակում դեռ նշմարելի չեն: Մշակույթին վերաբերող շատ հարցեր հանգում են հայ էթնիկական ինքնությանը և կրում են էթնոպաշտպան բնույթ: Հոդվածում պարզ դարձավ, որ մշակութային ժառանգության նոր սկզբունքներն ու իրավունքի լիարժեք իրացումը պետք է բխեն նախևառաջ քաղաքացիական ինքնագիտակցությունից, որի արդյունքն է ազգային պետությունը, քանզի այն հավասար անդամների հանրույթ է իրավունքների և պարտականությունների մեկտեղմամբ: Իսկ հայ հանրույթը պատմականորեն զարգացել է որպես դավանական և մշակութային հանրույթ, որին շատ ավելի բնորոշ են էթնիկական առանձնահատկությունները, խորթ են քաղաքացիական հասարակության սկզբունքները, իսկ դրանց հետագա ամրագրումն էլ հիմնականում «արիեստական» է:

Դիտարկելով ՀՀ մշակույթի ոլորտի օրենքներն ու մշակութային ընդհանուր քաղաքականությունը, կարող ենք մատնանշել, որ թեև ՀՀ-ն վավերացրել է Եվրոպայի Խորհրդի և միջազգային այլ կառույցների մի շարք կոնվենցիաներ և դաշնագրեր, բայց այնուամենայնիվ, օրենսդրական մակարդակում դեռ չի ամրագրել ՄԺ նոր սկզբունքներն ու վերջինիս աճող կարևորությունը: ՀՀ օրենքներում ՄԺ-ը շարունակվում է դիտարկվել պատմական կոնտեքստում և առանձնացված (նյութական/ոչ նյութական) ընկալմամբ, և դերևս հեռու է ժառանգության իրավունքի և «ժառանգության յուրաքանչյուր անդամի` ՄԺ սահմանման և կառավարման ընթացիկ գործընթացներին ներգրավվելու անհրաժեշտությունը, և խթանում անկողմնակալ վերաբերմունքը դեպի մշակութային բոլոր ժառանգություններ: **Այն պետություններին պարտավորեցնում է օգտագործել կառավարման այնպիսի մոտեցումներ, որոնք ժառանգության հետ կապված հարցերում հիմնված են հասարակության ակտիվ մասնակցության և վերջինիս դերակատարման բարձրացման վրա:** ՀՀ օրենսդրական դաշտի վերլուծությունը բերում է մեզ այն եզրահանգման, որ թեև կոնվենցիայում ամրագրված պարտավորությունները համապատասխանում են ՀՀ Սահմանադրությանը [22], բայց այնուամենայնիվ, մի շարք դրույթների ամրագրումը միջազգային սկզբունքներին օրենսդրական մակարդակում դեռ նշմարելի չեն: Մշակույթին վերաբերող շատ հարցեր հանգում են հայ էթնիկական ինքնությանը և կրում են էթնոպաշտպան բնույթ: Հոդվածում պարզ դարձավ, որ մշակութային ժառանգության նոր սկզբունքներն ու իրավունքի լիարժեք իրացումը պետք է բխեն նախևառաջ քաղաքացիական ինքնագիտակցությունից, որի արդյունքն է ազգային պետությունը, քանզի այն հավասար անդամների հանրույթ է իրավունքների և պարտականությունների մեկտեղմամբ: Իսկ հայ հանրույթը պատմականորեն զարգացել է որպես դավանական և մշակութային հանրույթ, որին շատ ավելի բնորոշ են էթնիկական առանձնահատկությունները, խորթ են քաղաքացիական հասարակության սկզբունքները, իսկ դրանց հետագա ամրագրումն էլ հիմնականում «արիեստական» է:

Դիտարկելով ՀՀ մշակույթի ոլորտի օրենքներն ու մշակութային ընդհանուր քաղաքականությունը, կարող ենք մատնանշել, որ թեև ՀՀ-ն վավերացրել է Եվրոպայի Խորհրդի և միջազգային այլ կառույցների մի շարք կոնվենցիաներ և դաշնագրեր, բայց այնուամենայնիվ, օրենսդրական մակարդակում դեռ չի ամրագրել ՄԺ նոր սկզբունքներն ու վերջինիս աճող կարևորությունը: ՀՀ օրենքներում ՄԺ-ը շարունակվում է դիտարկվել պատմական կոնտեքստում և առանձնացված (նյութական/ոչ նյութական) ընկալմամբ, և դերևս հեռու է ժառանգության իրավունքի և «ժառանգության յուրաքանչյուր անդամի` ՄԺ սահմանման և կառավարման ընթացիկ գործընթացներին ներգրավվելու անհրաժեշտությունը, և խթանում անկողմնակալ վերաբերմունքը դեպի մշակութային բոլոր ժառանգություններ: **Այն պետություններին պարտավորեցնում է օգտագործել կառավարման այնպիսի մոտեցումներ, որոնք ժառանգության հետ կապված հարցերում հիմնված են հասարակության ակտիվ մասնակցության և վերջինիս դերակատարման բարձրացման վրա:** ՀՀ օրենսդրական դաշտի վերլուծությունը բերում է մեզ այն եզրահանգման, որ թեև կոնվենցիայում ամրագրված պարտավորությունները համապատասխանում են ՀՀ Սահմանադրությանը [22], բայց այնուամենայնիվ, մի շարք դրույթների ամրագրումը միջազգային սկզբունքներին օրենսդրական մակարդակում դեռ նշմարելի չեն: Մշակույթին վերաբերող շատ հարցեր հանգում են հայ էթնիկական ինքնությանը և կրում են էթնոպաշտպան բնույթ: Հոդվածում պարզ դարձավ, որ մշակութային ժառանգության նոր սկզբունքներն ու իրավունքի լիարժեք իրացումը պետք է բխեն նախևառաջ քաղաքացիական ինքնագիտակցությունից, որի արդյունքն է ազգային պետությունը, քանզի այն հավասար անդամների հանրույթ է իրավունքների և պարտականությունների մեկտեղմամբ: Իսկ հայ հանրույթը պատմականորեն զարգացել է որպես դավանական և մշակութային հանրույթ, որին շատ ավելի բնորոշ են էթնիկական առանձնահատկությունները, խորթ են քաղաքացիական հասարակության սկզբունքները, իսկ դրանց հետագա ամրագրումն էլ հիմնականում «արիեստական» է:

գության համայնքի» նոր սկզբունքներից: ՀՀ մշակույթի ոլորտի օրենսդրությունը շարունակում է պաշտպանել ՄԺ պահպանության քաղաքականության ընդգծված **պետական** մոտեցումը, հասարակությունը վերջինիս կառավարման գործընթացում դեռ հիմնական դերակատարը չէ, ժառանգության ներուժը դեռ լիարժեք բացահայտված չէ որպես զարգացման ռեսուրս: Խնդրո առարկա ՄԺ իրավունքի կոնցեպտը դեռևս սահմանափակվում է ՀՀ տարածքով և հայ մշակութային ժառանգությամբ, իսկ վերջինիս իրացման և օգուտ քաղելու հնարավորությունները, շարունակում են լինել հասարակության հիմնական գործընթացներից դուրս: ՀՀ օրենսդրական մակարդակում ներկայացված չէ նաև «ժառանգության համայնք»-ի կոնցեպտը, որը սահմանափակում է մշակութային ժառանգության իրավունքի լիարժեք իրացումը: Այս խնդիրների լուծումը նախևառաջ կապված է քաղաքացիական հասարակության զարգացման հետ, որը շատ հարցերում դեռ մնում է խնդրահարույց և Հայաստանում դրսևորվում միայն քաղաքացիական նախաձեռնությունների տեսքով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Թորոսյան, Տ. Ս.**, «Ինքնության պահպանման խնդիրը տրանսֆորմացման գործընթացներում», «Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների», № 1 . 2006 էջեր. 3-21(էջ 8):
2. **Զաքարյան Ս.**, «Հայոց ինքնության քրիստոնեական հարացույցը (ձևավորման և կայացման փուլ)», Հայոց ինքնության հարցեր 2, ԵՊՀ, Երևան, «Լիմուշ հրտ.», 2014 , էջ 6-7:
3. **Միրզոյան Հ. Ղ.**, «Կրոնադավանաբանական պայքարի խաղացած դերը հայոց ինքնության պահպանության գործընթացում» , Հայոց ինքնության հարցեր 2, ԵՊՀ, Երևան, «Լիմուշ հրտ.» 2014 , էջ 27:
4. **Պետրոսյան Հ. Լ.**, «Կյանքի մատյանը հայ մշակույթում. Գաղափարաբանություն և պատկերագրություն», «Թանգարան գիտատեսական և մեթոդական հանդես», Երևան, 2012 թ. էջ 44:
5. **Ավագյան Ա.**, «Հայկական ինքնության հիմնաքարերը. բանակ լեզու, պետություն», Երևան, «Լուսակն», 2007 թ., էջ 5.:
6. **Պետրոսյան Ս. Ս.**, «Մենք ինքնանույնության կառուցման որոշ տարրերի փիլիսոփայական վերլուծության փորձ», Հայոց ինքնության հարցեր 2, ԵՊՀ, Երևան, «Լիմուշ հրտ.», 2014, էջ 47:

7. **Մանուկյան Ս.**, «Ազգային ինքնության սոցիալ-հոգեբանական ըմբռումը», Անձի հոգեբանության տեսական և կիրառական հարցեր, գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, «Ատոդիկ» 2016, էջ 179-192:
8. Պետրոսյան Հ.Լ, դասախոսություն, ԵՊՀ, Մշակութաբանության ամբիոն, 2014թ.:
9. «Մշակութային ժառանգության նշանակությունը հասարակության համար» (Ֆարոյի) կոնվենցիան վավերացվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2012թ. հունիսին, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=76797> /(մուտք՝ 21.06.2020):
10. ՀՀ օրենքը «Ոչ Նյութական մշակութային ժառանգության մասին», հոդված 3/6, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=54526> / (մուտք՝ 20.05.2020).
11. «Մշակութային ժառանգության նշանակությունը հասարակության համար կոնվենցիա», Հոդված 3:
12. Մշակութային ժառանգության նշանակությունը հասարակության համար կոնվենցիա, հոդված 1ա), 2ա, 4գ, 5ա:
13. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, հոդված 27 https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf / (մուտք՝ 14.06.2020).
14. ՀՀ Սահմանադրություն, Հոդված 15/2. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102510> /(մուտք՝ 20.05.2020):
15. ՀՀ Սահմանադրություն, Հոդված 15/2, 18, 19:
16. ՀՀ Սահմանադրություն, Հոդված 42:
17. «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր», (UDHR), հոդված 27:
18. **Սողոմոնյան Գ. Ա.**, «Ազգային ինքնություն եվ սոցիոմշակութային անվտանգություն», «Բանբեր Երևանի համալսարանի», «Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն», 2013, 14-26 , էջ 16:
19. **Գալստյան Ն. Մ.**, «Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության մոդելի ձևավորման խնդիրը էթնոմշակութային համատեքստում», «Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների», № 2, 2014, էջ 150-160:
20. **Գեմիրճյան Մ. Հ.**, «Ազգային ինքնությունը՝ Ժամանակակից արժեքային փոխակերպումների համատեքստում», «ՎԷՄ», 2018, էջ 93:
21. **Տիգրանյան Ա.Հ.**, «Մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնությունները հետխորհրդային Հայաստանում», Տարածաշրջան և աշխարհ, 4, 2019, Մեծոփյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ, էջ 134-155, http://geopolitika.am/dir/wp-content/blogs.dir/1/files/2019.4_134_155.pdf / (մուտք՝ 25.05.2020).
22. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումը, 2011թ. մայիս, 2005 թվականի հոկտեմբերի 27-ին Ֆարոյում ստորագրված՝ «ՄԺ նշանակությունը հասարակության համար եվրոպայի խորհրդի շրջանակային կոնվենցիա»-յում ամրագրված պարտավորությունների՝ Հայաստանի

- Հանրապետության սահմանադրության համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=68155> / (մուտք՝ 17.05.2020թ.):
23. **Нуржанов Б. Г.**, Мир – основная проблема культуры. // Мир начинается у твоего порога. Алматы, КазГУ. 2000.
 24. **Погосян Г. А.** Армянское общество в трансформации. - Е ., 2003, с . 223.
 25. Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Cultural Heritage Strategy for the 21st century, (Adopted by the Committee of Ministers on 22 February 2017 at the 1278th meeting of the Ministers' Deputies), p 3, <https://rm.coe.int/16806f6a03> / (մուտք՝ 18.05.2020).
 26. **Gabi Dolff-Bonekämper**, The social and spatial frameworks of heritage–What is new in the Faro Convention?//Heritage and beyond, “Council of Europe Publishing”, p.70, <https://rm.coe.int/16806abdea> / (մուտք՝ 18.05.2020):
 27. **Meyer-Bisch, Patrice**, On the “right to heritage” – The innovative approach of Articles 1 and 2 of the Faro Convention, // Heritage and Beyond. Strasbourg: “Council of Europe Publishing”, 2009, p. 59–68.
 28. Action For A Changing Society, Council of Europe Directorate of Democratic Governance, DG II, Managing Diversity Division, Programme related to the integrated conservation of the cultural and natural heritage Framework convention on the value of cultural heritage for society, p.4, <https://rm.coe.int/16806abde6> / (մուտք՝ 15.05.2020).
 29. Ugo Mifsud Bonnici, The human right to the cultural heritage – The Faro Convention’s contribution to the recognition and safeguarding of this human right, // Heritage and beyond, Strasbourg: “Council of Europe Publishing”, pp.53-59, <https://rm.coe.int/16806abdea> / (մուտք՝ 15.05.2020).
 30. **Vícha, Ondřej**, Concept of the Right to Cultural Heritage within the Faro Convention, “International and Comparative Law Review”, 2014, Vol. 14., No. 2, pp. 25–40, https://www.researchgate.net/publication/322706170_The_Concept_of_the_Right_to_Cultural_Heritage_within_the_Faro_Convention / (մուտք՝ 24.05.2020).
 31. Quebec Association for the Interpretation of the National Heritage, Committee on Terminology, July 1980.
 32. **Blahož, Josef**. Pojem lidských a občanských práv. [The concept of civil and human rights]. In BLAHOŽ, Josef, BALAŠ, Vladimír, Klíma, Karel. Ústavní srovnávací právo. 4. vydání. Praha: “Wolters Kluwer Česká republika”, 2011, pp. 177 - 178.
 33. **Guilherme d’Oliveira Martins**, Views of the Chair of the Faro Convention drafting group, // Heritage and beyond, Strasbourg: “Council of Europe Publishing”, pp.43-45, <https://rm.coe.int/16806abdea> / (մուտք՝ 20.05.2020).
 34. World human development report: cultural liberty in a diversified world, UNDP, Economica, Paris, 2004, p. 1: “Individuals want to be free to take part in society without breaking away from the cultural assets which they have chosen. This is a simple but profoundly disturbing idea”. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/265/hdr_2004_complete.pdf / (մուտք՝ 20.05.2020).
 35. **Thérond, Daniel**, Benefits and innovations of the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, // Heritage and Beyond. Strasbourg: “Council of Europe Publishing”, 2009, p. 10, <https://rm.coe.int/16806abdea> / (մուտք՝ 20.05.2020).
 36. **Faro Convention**, Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Article 2, “Definitions” , <https://rm.coe.int/16800d3814> / (մուտք՝ 20.05.2020).
 37. **Huntington S. P.**, The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order, 1996, p. 17.
 38. **Hovnannisyan H.** The Factor of Human Rights Protection as Criteria for the Development in the Social System. “Armenia: A Human Rights perspective for Peace and Democracy”, Univesittsverlag Potsdam”, 2005, p. 24-25:
 39. **van Rooy, A.**, Civil Society and the Aid Industry. London: “Earthscan”, 1998, p.30.
 40. **Gramsci, A.**, Selections from the Prison Notebooks. London: “Lawrence and Wishart”, 1971, p.25-36.
 41. **Iskhanyan A.**, Democracy Building and Civil Society in Post-Soviet Armenia, London, 2008, p. 24.
 42. **Putnam, R. D.**, Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: “Princeton University Press”, 1993, pp.63-82, «ebook».
 43. **Encarnacion, Omar** ‘Beyond Civil Society: Promoting Democracy after September 11’, Orbis” 47(4): 705–20. 2003, p. 709.
 44. **Stiglitz, J.** “Towards a new Paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes”, “Prebisch Lecture”, UNCTAD, 1998, October.
 45. **Hofstede, G.**, Cultures and Organizations: Software of the Mind. London: “McGraw-Hill”. 1991, p 4-7.
 46. **Bonnici Ugo Mifsud**, The human right to the cultural heritage – The Faro Convention’s contribution to the recognition and safeguarding of this human right, // Heritage and beyond, Strasbourg: “Council of Europe Publishing”, p.53-59, <https://rm.coe.int/16806abdea> / (մուտք՝ 20.05.2020).
 47. **Smith, L.**, Uses of Heritage. Routledge, 2006, London, p. 4.
 48. Literal quote in French: «Aucun élément patrimonial n’a de sens en dehors de l’attachement des sociétés intéressées» (André Chastel).

Տճանադրվել է՝ 29.07.2020

Րեցենզավորվել է՝ 31.07.2020

Մուտքագրվել է՝ 01.08.2020